

JOURNAL OF EURASIAN ECONOMIES

AVRASYA EKONOMİLERİ DERGİSİ

EURASIAN ECONOMISTS ASSOCIATION
AVRASYA EKONOMİSTLER DERNEĞİ

The Journal of Eurasian Economies is a scientific journal, based on the International Conference on Eurasian Economies series held annually since 2010. The Eurasian Economists Association, which organizes the conference series, also publishes the journal twice yearly in electronic format on the web.

The content of the journal, as for the papers included in the conference series, consists of articles analysing the countries of the Eurasia region in the fields of globalisation, economic integration, regional cooperation, international trade, finance, financial crises, banking systems, capital markets, growth and development, migration, social security, health economics, privatization, entrepreneurship, corruption, energy and natural resources, agricultural economics, environmental economics and tourism, utilising quantitative methods rooted in data.

Avrasya Ekonomileri Dergisi, 2010 yılından beri yılda bir kez düzenlenmekte olan Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı dizisini baz alan bilimsel bir dergidir. Dergi, aynı zamanda konferansı da düzenleyen, Avrasya Ekonomistler Derneği tarafından yılda iki kez olmak üzere elektronik ortamda yayınlanmaktadır.

Derginin içeriği, konferans dizisinde yer alan bildirilerde olduğu üzere, Avrasya bölgesi ülkelerini, küreselleşme, ekonomik entegrasyon, bölgesel işbirliği, uluslararası ticaret, finans, finansal krizler, bankacılık sistemleri, sermaye piyasaları, büyüme ve gelişme, göçler, sosyal güvenlik, sağlık ekonomisi, özelleştirme, girişimcilik, yolsuzluk, enerji ve doğal kaynaklar, tarım ekonomisi, çevresel ekonomi ve turizm konularında sayısal metodlar ve verilere dayanarak analiz eden makalelerden oluşur.

Journal of Eurasian Economies

ISSN: 2822-2482

Publication period: 2 issues per year

Publisher: Eurasian Economists Association

Owner:

Prof. Dr. Selahattin Sarı (Beykent University, Istanbul, Turkey)

Editor in Chief:

Prof. Dr. E. Ayşen Hiç Gencer (Beykent University, Department of Economics (in English), Istanbul, Turkey)

Assistant Editors:

Asst. Prof. Dr. İlkey Erarslan (Beykent University, Department of Business Administration, Istanbul, Turkey)

Dr. Hasan Boztoprak (Beykent University, Department of Business Administration (in English), Istanbul, Turkey)

Field Editors:

Prof. Dr. Harun Bal (Çukurova University, Department of Economics, Adana, Turkey) *International Trade & Finance and Money & Banking*

Prof. Dr. Ercan Uygur (Final International University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Girne, TR of Northern Cyprus) *Macroeconomics and Growth & Development*

Prof. Dr. Kamil Uslu (Doğuş University, Department of Economics, Istanbul, Turkey) *Labor Economics*

Prof. Dr. Mehmet Sarıışık (Sakarya Applied Sciences University, Department of Tourism, Sakarya, Turkey) *Business Administration and Tourism*

Prof. Dr. İlyas Sözen (Dokuz Eylül University, School of Applied Sciences, Izmir, Turkey) *Energy, Agriculture and Environment*

Prof. Dr. Bahaddin Sinsoysal (Istanbul Gedik University, Department of Software Engineering, Istanbul, Turkey) *Quantitative Methods and Statistics*

Language Editors:

Asst. Prof. Dr. Ali Şeylan (Beykent University, Faculty of Arts and Sciences, Istanbul, Turkey) *Turkish*

Asst. Prof. Dr. Şirin Tufan (Beykent University, Department of Translation and Interpreting (English), Istanbul, Turkey) *English*

Avrasya Ekonomileri Dergisi

ISSN: 2822-2482

Yayın Aralığı: Yılda 2 Sayı

Yayıncı: Avrasya Ekonomistler Derneği

Sahibi:

Prof. Dr. Selahattin Sarı (Beykent Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Yazı işleri müdürü:

Prof. Dr. E. Ayşen Hiç Gencer (Beykent Üniversitesi, İngilizce İktisat Bölümü, İstanbul, Türkiye)

Editör Yardımcıları:

Dr. Öğr. Gör. İlkey Erarslan (Beykent Üniversitesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye)

Dr. Hasan Boztoprak (Beykent Üniversitesi, İngilizce İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye)

Alan Editörleri:

Prof. Dr. Harun Bal (Çukurova Üniversitesi, İktisat Bölümü, Adana, Türkiye) *Uluslararası Ticaret & Finans ve Para & Banka*

Prof. Dr. Ercan Uygur (Uluslararası Final Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Girne, KKTC) *Makroekonomi ve Büyüme & Gelişme*

Prof. Dr. Kamil Uslu (Doğuş Üniversitesi, İktisat Bölümü, İstanbul, Türkiye) *Çalışma Ekonomisi*

Prof. Dr. Mehmet Sarıışık (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Bölümü, Sakarya, Türkiye) *İşletme ve Turizm*

Prof. Dr. İlyas Sözen (Dokuz Eylül Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, İzmir, Türkiye) *Enerji, Tarım ve Çevre*

Prof. Dr. Bahaddin Sinsoysal (Istanbul Gedik Üniversitesi, Yazılım Mühendisliği Bölümü, İstanbul, Türkiye) *Sayısal Metodlar ve İstatistik*

Dil Editörleri:

Asst. Prof. Dr. Ali Şeylan (Beykent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye) *Türkçe*

Asst. Prof. Dr. Şirin Tufan (Beykent Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, İstanbul, Türkiye) *İngilizce*

Scientific Board / Yayın Kurulu:

- Prof. Dr. Neşe Algan (Çukurova University, Department of Economics, Adana, Turkey)
- Prof. Dr. Rahman Alshanov (Turan University, Rector Almaty, Kazakhstan)
- Prof. Dr. Ahmet Ay (Selçuk University, Department of Economics, Konya, Turkey)
- Prof. Dr. Mehmet Balcılar (Eastern Mediterranean University, Famagusta, TR of Northern Cyprus)
- Prof. Dr. Berch Berberoglu (University of Nevada, Reno, Department of Sociology, Professor and Director of Graduate Studies, Reno, NV, United States of America)
- Prof. Dr. Ebru Çağlayan Akay (Marmara University, Department of Econometrics, Istanbul, Turkey)
- Prof. Dr. Cihan Çobanoğlu (University of South Florida, School of Hotel & Restaurant Management, Tampa, FL, United States of America)
- Prof. Dr. Mustafa Kemal Değer (Karadeniz Technical University, Department of Economics, Trabzon, Turkey)
- Prof. Dr. Hüseyin Avni Egeli (Dokuz Eylül University, Department of Economics, Izmir, Turkey)
- Prof. Dr. Ömer Selçuk Emsen (Atatürk University, Department of Economics, Erzurum, Turkey)
- Prof. Dr. Özgür Ömer Ersin (Istanbul Commerce University, Department of Economics, Istanbul, Turkey)
- Prof. Dr. Cevat Gerni (Beykent University, Department of Economics, Istanbul, Turkey)
- Prof. Dr. Özlen Hiç (İstanbul University, Department of Economics, Istanbul, Turkey)
- Prof. Dr. Damira Japarova (Kyrgyz-Turkish Manas University, Department of Economics Bishkek, Kyrgyzstan)
- Prof. Dr. S. Rıdvan Karluk (Anadolu University, Department of Economics, Eskişehir, Turkey)
- Prof. Dr. Turar Koychuev (National Academy of Sciences, Bishkek, Kyrgyzstan)
- Prof. Dr. Müslüme Narin (Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Ankara, Turkey)
- Prof. Dr. Fevzi Okumuş (University of Central Florida, Rosen College of Hospitality Management Orange County, FL, United States of America)
- Prof. Dr. Volkan Öngel (Beykent University, Rector, Istanbul, Turkey)
- Assoc. Prof. Dr. Marjan Petreski (University American College, Department of Economics Skopje, Macedonia)
- Prof. Dr. Jusup Pirimbaev (Kyrgyz-Turkish Manas University, Chair, Department of Economics, Bishkek, Kyrgyzstan)
- Assoc. Prof. Dr. Dmitri Pletnev (Chelyabinsk State University, Department of Industries and Market Economics Chelyabinsk, Russia)
- Prof. Dr. Farhad Rahmanov (Azerbaijan State Economy University, Head of Department Baku, Azerbaijan)
- Assoc. Prof. Dr. Yeşim Reel (Marmara University, Department of Economics Istanbul, Turkey)
- Prof. Dr. Trajko Slaveski (Ss. Cyril and Methodius University, Department of Economics, Skopje, Macedonia)
- Prof. Dr. Euphrasia Susy Suhendra (Gunadarma University, Head of Magister Management Depok, Indonesia)
- Assoc. Prof. Dr. Elchin Suleymanov (Baku Engineering University, Department Finance Baku, Azerbaijan)
- Dr. Ferry Syarifuddin (Bank Indonesia, Principal Researcher, Jakarta, Indonesia)
- Prof. Dr. Khodjamahmad Umarov (Tajik National University, Department of Economic Theory, Dushanbe, Tajikistan)

Peer reviewers of this issue / Bu sayının hakemleri:

- Prof. Dr. Neşe Algan
- Prof. Dr. Harun Bal
- Prof. Dr. Ömer Selçuk Emsen
- Prof. Dr. Ayşen Hiç Gencer
- Prof. Dr. Özlen Hiç
- Prof. Dr. Müslüme Narin
- Prof. Dr. Selahattin Sarı
- Prof. Dr. İlyas Sözen
- Prof. Dr. Dilek Yılmazcan

Contents

The Role of the Information Society in the Formation of Electronic Trade in Azerbaijan

Farhad Rahmanov Elchin Suleymanov Khayala Ibrahimova

Pages: 1-5

Relationship between Human Capital and Migration: A Study on the Economies of Selected Countries

Kerem Karabulut Buket Aydın Rahman Aydın

Pages: 6-12

Agricultural Economy and Possible Developments in Turkey and the Region

Dilek Yılmazcan

Pages: 13-21

The Mediating Role of Total Quality Management in the Relationship between Strategic Human Resources Management and Innovation

Hicran Torun Bahaddin Sinsoyal Hasan Boztoprak

Pages: 22-32

South Korea's Eurasian Strategy: Evolving Geopolitics of Northeast Asia

Çağrı Erdem

Pages: 33-38

İçindekiler

Azerbaycan'da Elektronik Ticaretin Oluşumunda Bilgi Toplumunun Rolü
Farhad Rahmanov Elchin Suleymanov Khayala Ibrahimova
Sayfa: 1-5

Beşeri Sermaye ve Göç İlişkisi: Seçilmiş Ülke Ekonomileri Üzerine Bir Araştırma
Kerem Karabulut Buket Aydın Rahman Aydın
Sayfa: 6-12

Tarım Ekonomisi ve Türkiye'de ve Bölgede Muhtemel Gelişmeler
Dilek Yılmazcan
Sayfa: 13-21

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Yenilikçilik Üzerindeki Etkisinde Toplam Kalite Yönetiminin Aracı Rolü
Hicran Torun Bahaddin Sinsosyal Hasan Boztoprak
Sayfa: 22-32

Güney Kore'nin Avrasya Stratejisi: Kuzeydoğu Asya'nın Değişen Jeopolitiği
Çağrı Erdem
Sayfa: 33-38

Azerbaycan'da Elektronik Ticaretin Oluşumunda Bilgi Toplumunun Rolü

Özet

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri, ülkenin sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması, entelektüel potansiyelin artırılması, iş dünyasının geliştirilmesi, işsizliğin azaltılması ve toplumun ekonomik durumunun iyileştirilmesi için uygun bir araç olarak kabul edilmektedir. Kamu yönetimi, eğitim, sağlık, ekonomi ve diğer alanlarda yeni değerler yaratan bilgi ve iletişim teknolojileri, ekonomik ilişkilerin önemli bir parçasıdır. İnternet medyasının gelişmesi, elektronik gazete ve dergilerin, yerli ve yabancı sosyal ağların yaygınlaşması bilgi ve iletişim teknolojilerinin topluma katkılarıdır. Sanayi temelli ekonomik sektörlerde üretim faktörleri veya kaynaklar toprak, emek, sermaye ve girişimcilik gücü iken, bilgiye dayalı ekonomik sektörlerde bilgi, üretimin kaynağı ve faktördür. Bu nedenle bilgi toplumuna dayalı bir ekonomiyi yönetmek, sürdürmek ve paylaşmak ekonominin en önemli işlevlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bilgi teknolojisi, bilgi toplumunun oluşumunda ve gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bilgi teknolojisindeki inovasyonun en önemli faydası, üreticiler ve tüketiciler arasında veri ve veri odaklı bir kanal aracılığıyla doğrudan iletişim kurmasıdır. Azerbaycan'da bilgi toplumu bileşenleri geliştikçe e-ticaret hacmi de artmaktadır. Özellikle Covid-19 pandemisi nedeniyle e-ticaretteki yıllık %35-40'lık artış, bu yönde büyük bir potansiyelin olduğunu işaretidir. Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan'da e-ticaretin oluşumunda bilgi toplumunun rolünü incelemektir.

Anahtar kelimeler: Bilgi toplumu, E-ticaret, Bilgi ve iletişim teknolojileri, Azerbaycan ekonomisi

The Role of the Information Society in the Formation of Electronic Trade in Azerbaijan

Abstract

Today, information and communication technologies are recognized as a suitable tool for ensuring the sustainable development of the country, increasing the intellectual potential, developing business, reducing unemployment and improving people's economic situation. Information and communication technologies that create new values in public administration, education, health, economy and other fields are an important part of economic relations. The development of the internet media, the spread of electronic newspapers and magazines, the widespread use of domestic and foreign social networks are the contributions of information and communication technologies to society. While factors of production or resources are land, labor, capital and entrepreneurial power in industry-based economic sectors, knowledge is the source and factor of production in knowledge-based economic sectors. For this reason, managing, maintaining and sharing an economy based on information society is considered one of the most important functions of the economy. Information technology plays an important role in the formation and development of the information society. The most important benefit of innovation in information technology is direct communication between sellers and buyers through a data and data-driven channel. As the components of the information society developed in Azerbaijan, the volume of e-commerce also increased. The annual 35-40% increase in e-commerce, especially due to the Covid-19 pandemic, is a sign of great potential in this direction. The aim of this study is to examine the role of the information society in the formation of e-commerce in Azerbaijan.

Keywords: Information society, E-commerce, Information and communication technologies, Azerbaijan economy

Prof. Dr. Farhad Rahmanov (Azerbaijan State University of Economics, Baku, Azerbaijan)

OrCID: 0000-0003-2911-8179 **E-mail:** farhad52@live.ru

Assoc. Prof. Dr. Elchin Suleymanov (Baku Engineering University, Baku, Azerbaijan)

OrCID: 0000-0002-6075-2744 **E-mail:** esuleymanov@yahoo.com

Khayala Ibrahimova (Azerbaijan State University of Economics, Baku, Azerbaijan)

OrCID: 0000-0002-8380-9117 **E-mail:** xhasimova@beu.edu.az

1 Giriş

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri, ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak, entelektüel potansiyeli artırmak, ülke ekonomisini geliştirmek, işsizliği azaltmak ve insanların maddi refahını iyileştirmek için uygun bir araç olarak kabul edilmektedir. Kamu yönetimi, sağlık, eğitim, ekonomi ve diğer alanlarda yeni değerler yaratan bilgi ve iletişim teknolojileri ekonomik ilişkilerin önemli bir parçasıdır. İnternet medyasının gelişmesi, elektronik gazete ve dergilerin yaygınlaşması, yurt içi ve yurt dışı sosyal ağların yaygınlaşması bilgi ve iletişim teknolojilerinin topluma sağladığı katkılardır.

Önümüzdeki on- on beş yılda bilgi ve iletişim teknolojilerinin hacminin 5-6 kat artırılması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) ekonomik potansiyelinin güçlendirilmesi ve toplumun BİT ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Bunu başarmak için yenilikçi, rekabetçi ve ihracata yönelik bilgi ve iletişim teknolojilerinin potansiyelini oluşturmak, Azerbaycan'ı bölgesel bilgi iletişim hizmetleri merkezine dönüştürmek, vatandaşlar ve toplumun mevcut teknoloji ve yenilik fırsatlarını, ürünlerini ve hizmetlerini etkin bir şekilde kullanması için koşullar yaratmak ve çoğaltmak, onların bilgi ve iletişim teknolojisi kullanım becerilerini ve E-devlet kapsama alanını geliştirmek ve Azerbaycan'ı küresel bilgi ağına entegre etmek önemlidir.

Bilgi teknolojileri, bilginin daha verimli kullanılması ve her alanda hızlı gelişimin temelini oluşturmaktadır. Ancak bilişim teknolojilerini etkin kullanmayan ülkeler, gelecekte birçok alanda diğer ülkelerin gerisinde kalma tehdidiyle karşı karşıya kalabilirler.

Bilgi ve iletişim teknolojileri, internet ekonomisinin gelişmesinde, geleneksel ekonomik sektörlerin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İnternet ekonomisi, yeni kullanım ve katılım ortamlarının oluşması, verimliliğin artırılması, rakiplere karşı avantaj sağlanması, bilgi kaynaklarının verimli kullanılması ve bütün olarak toplumun refahının iyileştirilmesi için koşullar yaratır.

2 Bilgi Toplumunun Gelişimi

Çağımızda bilgi üretim sürecine önemli bir faktör olarak girmekte ve ekonomiyi derinden etkilemektedir. Bilginin bu rolü nedeniyle bilgi ekonomisi, ekonomik aktivitede bilginin yoğunluğunun artmasına ve ekonomik olayların küreselleşmesine yol açmıştır. Bilgi, üretim maliyetlerini düşürerek mal ve hizmetlerin üretimi için daha verimli yöntemler geliştirmekte, aynı zamanda yenilikçi süreçlerde aktif rol oynamakta, üretim teknikleri geliştirmektedir. Gelişmiş ülkelerde üretim süreçlerinde geleneksel faktörlerin yerine yoğun teknolojik ürünlerin üretilmesine olanak sağlayan bilgiye dayalı bir üretim modeli bulunmaktadır. Bu sisteme hızla uyum sağlayan ülkelerde (Güney Kore, Çin, Singapur, Tayland vb.) büyüme hızlanmaktadır. Son yıllarda bilgi toplumunda küresel üretim hacmi, mal üretiminden hizmet üretimine doğru kaymıştır. Gelişmiş ülkelerde ekonominin büyük bir kısmı hizmet sektörünün payına düşmektedir. Dünyanın en büyük yüz şirketinin %65- 70- i hizmet sektöründe yer almaktadır (Kantarca, vd., 2014).

Bilgi iletişim teknolojilerinden önceki dönemlerde mal üretimi, makinelerin ve insanların koordinasyonuna bağlıydı. Bilgi toplumunda ise önemli faktör bilgi iletişim teknolojileri vasıtasıyla üretilen ve pazara sunulan hizmet ve ürünlerdir. Bilgisayar ve iletişim teknolojileri, bilgi toplumunun gelişimine destek sağlayan ana bileşendir. Bilgi toplumunun simgesi, bilgi ağları ve veri bankalarından oluşan bilgisayar tabanlı bir kamu altyapısıdır. Bu altyapının sağladığı avantajlarla kendini gösteren gönüllü sivil toplum, bilgi toplumunda sosyo-ekonomik sistemi oluşturmaktadır. Bilgi toplumu, yüksek düzeyde, büyük ölçekli bilgi üreten bir toplumdur. Bilgi toplumunda değişim ve gelişimin temeli, bilginin hızlı büyümesi, öğrenmeyi öğrenmesi ve bireyselleşmesidir.

Bilgi toplumunun oluşumunda büyük rol oynayan bilgisayarlar, mikroelektronik ve entegre devreler, robotlar, multimedya, biyoteknoloji, iletişim teknolojileri, otomasyon, yeni teknolojik malzemeler vb. şeklinde sıralanabilir. Yenilikçi fonksiyonlara, çeşitli yayın yeteneklerine, bilgi iletişimi ve iletişimine sahip bilgisayarlar, bu alandaki mesafeleri azaltarak bilgi toplumundaki çalışmalarını kolaylaştırmaktadır.

Fritz Machlup, bilgi temelli ekonomi terimini literatüre kazandırmıştır (Machlup, F.,2014). Bilgi ekonomisinde devletlerin bilgi teknolojilerinin oluşturduğu hız ve iletişim ağı içerisinde sosyal, teknolojik ve ekonomik düzeye ulaşmasını sağlayabilecek en önemli unsur yenilik ve buluşların sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Bu nedenle ekonomik alanda ilerleme kaydeden tüm ülkelerde eğitimin özel bir yeri vardır. Satıştan devirlere, ihalelerden sözleşmelere, ekonomiye kadar her türlü işlemin yeni teknolojileri kullanarak yapılabilmesi, ekonomik yapılanmada önemli değişikliklere yol açmaya başlamıştır.

3 Bilgi Toplumu ve Elektronik Ticaret

Küreselleşme ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi sonucu ortaya çıkan e-ticaret, ekonomik yaşam üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bilgi toplumunda, e-ticaret altyapısına yapılan yatırım, işgücü verimliliğini artırmakta ve ekonomik büyüme ile sonuçlanmaktadır. E-ticaret; mal ve hizmet alım ve satımı, bilgisayarlar, hane halkı üyeleri, bireyler, hükümetler ve diğer kamu veya özel kuruluşlar, bilgisayar ağları aracılığıyla yapılabilecek işlemlerin tümünü kapsıyor. E-ticaret, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) tarafından telekomünikasyon ağları aracılığıyla ürünlerin üretimi, reklamı, dağıtımı ve satışı olarak tanımlanmaktadır. E-ticaret, ticari operasyonlar

sürecinde verimlilik ve doğruluk sağlayan kapsamlı bir teknoloji olmasının yanı sıra, işletmelerin tüm paydaşların yararına tüketicilerle bilgi alışverişinde bulunmalarının bir yoludur.

E-ticareti vazgeçilmez kılan unsurların başında uluslararası ticarete sınırların aşılması, satıcı konumundaki firmalara sınırsız alıcı potansiyeli sağlamakla kalmayıp, alıcılara buldukları yerden sınırsız ürün seçeneği sunmaktadır. Kişilerin, şirketlerin ve devletlerin e-ticaret yoluyla yapabilecekleri sınırsız ve en yaygın kullanılan işlemler şunlardır:

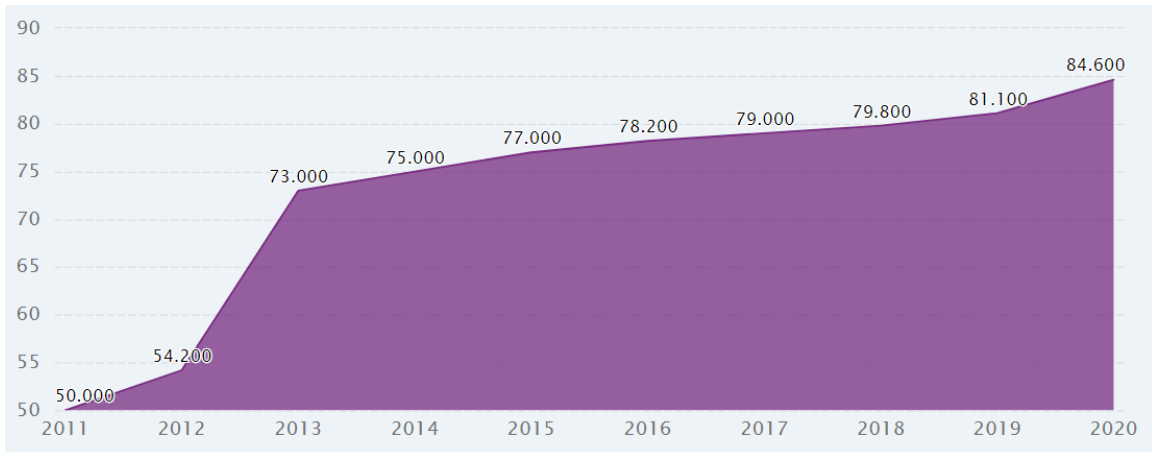
- Sipariş verme ve alma;
- Elektronik alanda ürün ve hizmet alım satımı;
- Elektronik değişim;
- Promosyon, reklam ve bilgilendirme;
- Bankacılık işlemlerinin elektronik ve para transferi;
- Gümrükleme hizmetleri;
- Elektronik alanda üretim ve sevkiyatların takibi;
- Ortak üretim ve mühendislik;
- Elektronik ortamda kamu alımları;
- Dijital imzalarla güvenli işlemler;
- Onlayn noter işlemleri;
- Fikri, sınai ve ticari mülkiyet haklarının korunması ve devri;
- Onlayn vergi hizmetleri;

4 Azerbaycan'da Bilgi Toplumu'nun E-Ticaret Üzerine Etkileri

21. yüzyıl bilgi çağı olduğu için yenilikçi özelliklere sahip yeni bir toplumun kurulması ve gelişmesi en önemli etkenlerden biridir. İnternet altyapısının ve insanların dijital bilgilerinin oluşturulması ülkemizde bilgi toplumu oluşturmanın temel konuları arasında yer almaktadır. Günümüzde dünyanın birçok ülkesinde insanları dijital bilgiyle eğitmek için projeler uygulanıyor. Azerbaycan'da insanların dijitalleşmesi ve bilgi toplumunun gelişimi için önemli olan bir çok ön lisans ve lisans eğitim programı ve 10'dan fazla şubesi olan CISCO Network Academy ve benzeri bilgi iletişim konusunda eğitim veren kurslar bulunmaktadır.

Azerbaycandaki ilk e-ticaret portalı yaklaşık 14.000 kullanıcısı olan www.b2b.az'dır. Bu e-ticaret portalı sayesinde girişimciler, özellikle tarım üreticileri piyasaya ücretsiz erişime sahip oluyor. Portalın ziyaretçileri arasında Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Çin, Ukrayna, Almanya, Kazakistan, Hindistan, Beyaz Rusya, Büyük Britanya, Endonezya, Fransa, İtalya, BAE, İspanya, Yunanistan, Güney Kore, Danimarka, Macaristan, Hollanda yer alıyor. Site, gıda endüstrisi, inşaat, lojistik, BİT, eğitim, ticaret, endüstri ve hizmetler alanlarında bir dizi ticaret teklifi içermektedir. Son yıllarda çok popüler olan “turbo.az”, “tap.az”, “boss.az” ve “bina.az” gibi araba alım- satımı, konum kira ve satışı, kariyera hizmeti ve diğer popüler hizmet sunan sitelerin satış hacmi geleneksel piyasa hacmine oranla katlanarak çoğalmıştır (Rahmanov, vd, 2019). Özellikle Covid -19 pandemi sürecinde ve aynı zamanda türk lirasının dollara oranla ucuzlaşması fonunda Türkiyeden onlayn ticaret hacmi önceki yıllara göre 25-30 kat artmıştır.

Dünya bankasının verilerine göre 2020'de Azerbaycan'da internet kullanıcıları toplam nüfusun %84.6 olarak rapor edilmiştir. Ülkeye göre internet kullanıcıları nüfusa oranı Dünya Bankası tarafından yıllık olarak güncellenmektedir. Veriler, Global Database'in Azerbaycan- Tablo AZ. World Bank.WDI: Telekomünikasyon altında kategorize edilmiştir. İnternet kullanıcıları, son 3 ay içinde interneti (herhangi bir yerden) kullanan kişilerdir. İnternet bir bilgisayar, cep telefonu, kişisel dijital asistan, oyun makinesi, dijital TV vb. aracılığıyla kullanılabilir.

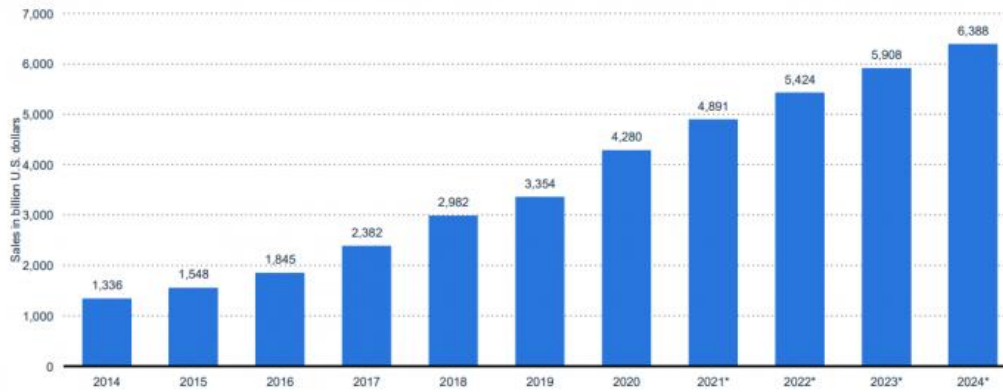

Şekil 1. Azerbaycan'da internet kullanıcılarının nüfusa oranı (2011-2020). **Kaynak:** CEICDATA.

Azerbaycanda e-ticaret yasası 2005 yılında kabul edilmiştir. E-ticaret faaliyetleri için zaman ve mekan sınırı yoktur. Aynı zamanda ülkede dijitalleşmenin geliştirilmesi konusunda devam eden çalışmalar sonucunda vatandaşlarımız diğer ülkelerdeki e-mağazaları kullanabilecekler. Örnek olarak Azerbaycan'da elektronik ortamın gelişmesinde AzeriCard'ın önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu kartın yardımıyla karttan karta hizmet, kamu hizmetleri, vergi ödemesi, mobil bankacılık vb. hizmetler kolayca uygulanabilir. Hizmetler için ödemeler güvenli bir şekilde yapılır. MilliKart, GoldenPay ve çok sayıda bankanın iş birliği sonucunda e-ticaret hizmeti oluşturularak halkın hizmetine sunuldu. Bu hizmette yüksek teknolojinin yanı sıra güvenlik ve mahremiyet önemli unsurlardır.

Son zamanlarda Azerbaycanda e-ticarete ilgi giderek artıyor. Bunun bir teyidi olarak 2021 yılında Azerbaycan'da e-ticaret hacminin bir önceki yıla göre %95 artarak 3.7 milyar manat olduğunu söyleyebiliriz. Azerbaycan'da e-ticareti teşvik etmek için son yıllarda alınan bir takım önlemlere rağmen, geleneksel ticareti tercih edenlerin sayısı ile e-ticarete yönelenlerin sayısı arasında hala keskin bir fark olduğu yadsınmaz. Çoğu e-ticaret alıcısı, yerel e-ticaret platformlarından ziyade tanınmış yabancı e-ticaret platformlarından sipariş verir. Bu nedenle, ülkede iç pazarın geliştirilmesi için son zamanlarda e-ticaretin KDV'den muaf tutulması konusunda tartışmalar yapılıyor.

2021 istatistiklerine göre küresel perakende satış hacminin yaklaşık 25 trilyon dolar hacminde olduğu, yaklaşık olarak ülkeler arası satılan her 5 üründen 1'inin e-ticaret aracılığı ile yapıldığı görülmektedir. 2021 istatistiklerine göre Azerbaycan, UNCTAD B2C e-ticaret endeksinde 144 ülke arasında 68. sırada yer alıyor. Küresel e-ticaret, 2021'de yaklaşık 4,3 trilyon dolardan 2024'te 6,4 trilyon dolara ulaşacak. Azerbaycan'da e-ticaretin büyüme hızı yılda yaklaşık iki kat artmasına rağmen, perakende ticaret cirosundaki payı yüzde 0,4-0,5 iken, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerinde bu rakam yüzde 10-15'e ulaşıyor.

Şekil 2. Yıllara göre dünyadaki e-ticaret hacmi ve büyüme hızı. **Kaynak:** TRADE.GOV. 2022

İnternet kullanımının mevcut seviyesinde, küresel trendlere göre Azerbaycan'da perakende satışlarda e-ticaretin payı yaklaşık %10 civarındadır. Bu hacmin daha da artması için e-ticaret altyapısının genişletilmesi, e-ticaret platformları için minimum güvenlik gereksinimlerinin belirlenmesi ve yerleşik olmayan vergi mükellefleri için vergi mekanizmasının iyileştirilmesi ve diğer teknik detaylar daha da geliştirilmelidir (Rahmanov, vd, 2018).

Azerbaycan'da Elektronik Ticaret Kanunu 2005 yılında kabul edilmiş olmasına rağmen, bu alandaki ilk göstergeler ancak 2008 yılında kendini göstermeye başlamıştır. Bunun ana nedenlerinden biri, çevrimiçi bir ödeme sisteminin olmamasıydı. GoldenPay sistemini hayata geçiren ilk ulusal online ödeme sistemi hesab.az internet ödeme portalı 2008 yılında hayata geçirilmiştir. Aynı zamanda "million.az" web sitesi üzerinden e-ödeme hizmetleri verilmektedir. Ayrıca Azerbaycan'da birçok şirket "GoldenPay" sistemini kullanmaktadır. Şu anda her iki portal da ağ pazarlama, ödeme kartları, e-cüzdanlar, mobil ve sabit hat Telefon, kamu hizmetleri, kablolu TV, bankacılık, sigorta, e-mağaza vb. için ödeme yapmak mümkündür. Ayrıca son zamanlarda e-manat ve e-para gibi elektronik ödeme hizmetleri de tüketicilere sunulmaktadır. İnternet kullanıcılarının sayısının artırılması, banka kartlarının sayısının artırılması, KDV çekme portalı üzerinden ödenen KDV'nin çevrimiçi nakit ödemelerden daha yüksek bir faiz oranıyla iade edilmesi, nakit dışı ödemeleri teşvik edecek önlemler, devlet programının önceliklerinden biridir. İnternet Azerbaycan'da e-ticaret yoluyla ticaret yapmaya meyilli çok sayıda genç arttırdım. Aynı zamanda komşu ülkelerin para birimlerinin özellikle Azerbaycan manatı karşısında değer kaybetmesi, Türkiye'den gelen elektronik siparişlerin hacmini ve bu hizmeti yapan şirket sayısını artırmıştır. Tüm ülke için tek bir e-ödeme alanı ihtiyacı dikkate alınarak, Azerbaycan'da Toplu Ödemeler için Merkezi Bilgi Sistemi kurulmuştur.

5 Sonuç

Bilgi çağı olarak adlandırılan çağımız, bilgiye her an erişmenin zeminini ve fırsatını oluşturmaktadır. Çünkü bilgi toplumunun oluşmasını sağlayan temel faktör, bilginin bir zenginlik kaynağı olması ve bilginin bir güç kaynağı olarak kullanılmasıdır. Teknolojik gelişmenin bilgi toplumu üzerindeki etkisi sonucunda küresel ekonomide önemli değişimler ortaya çıkmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi, elektronik ortamda ticari faaliyetler için gerekli bilgilere daha hızlı erişim için koşullar yaratarak insanların hayatını kolaylaştırmaktadır. Alışveriş yapmanın en hızlı ve pratik yolu online alışveriş olması artık tartışılmaz.

E-ticaret, gelişmekte olan ülkelerin kaynaklarını daha verimli kullanmalarını sağlayan önemli bir araçtır. Gelişmekte olan ülkeler için bu fırsatları değerlendirmek, e-ticaretin önündeki kurumsal ve yasal engellerin kaldırılmasına ve ülkede e-ticaretin teşvik edilmesine bağlıdır. Gelişmiş ülkeler e-ticaret verileri açısından gelişmekte olan ülkelerin önündedir. Bu avantajı sürdürmek için acil gerekli alt yapı yatırımları yapılmalıdır.

Güvenlik endişeleri ve satın alma süreciyle ilgili bilgisizlik, insanların online alışveriş yapmasını engelliyor. E-ticaret siteleri, kullanıcıları memnun ve güvende tutmak için e-temsil, çağrı merkezi ve geri bildirim gibi hizmetler sunar.

E-ticaret siteleri oldukça geniş bir ürün yelpazesine sahiptir. Ürünler birçok kategoride tüketicilere sunulmaktadır. Aynı zamanda devlet kurumları da kamu hizmetlerini internet üzerinden sunarak kamu hizmetlerinin hızını ve kalitesini artırmaktadır. Özellikle, bazı devlet kurumları bazı hizmet programlarını İnternet üzerinden yönetmek istediğinden, hem bilgisayar sistemleri hem de uygulamalar gelişmektedir.

Ülkelerin internet altyapısını geliştirmeleri, internetin başta eğitim kurumları olmak üzere ekonomide ve toplumda yaygınlaşması, maliyetlerin düşürülmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının artırılması, verimliliklerinin artırılması ve maliyetlerin düşürülmesine yönelik politika ve stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Bilgiye dayalı ekonomik sektörler desteklenmeli her türlü teşvik ve ekonomik destek paketleri ile sektör cazip duruma ulaştırılmalıdır (İbrahimova, 2021).

Dijital ekonominin oluşmasını ve gelişmesini sağlamak, bu alandaki modern gereksinimleri karşılayan etkin bir düzenleyici mekanizmanın oluşturulmasını gerektirmektedir. E-hizmet sunumu ve nakit dışı işlemlere yönelik e-ödeme altyapısı daha geniş kitlelere yaygınlaştırılmalı, e-ödeme katılımcılarının ulusal ödeme sistemi altyapısına entegrasyonu artırılmalı ve dijital hızlı uyum sağlanmalıdır. Dijital ekonomide ticaretin tüm aşamalarının elektronikleştirilmesi, şeffaflık için koşullar yaratmakta, bu alanda vergi kontrolünü güçlendirmekte ve "gizli" ekonomiyi engellemektedir. Dünya uygulamasında, çok sayıda müşterinin elektronik ödeme sistemine geçişini sağlamaya yönelik teşviklerin yanı sıra, nakit ödemelerde belirli bir limit belirlenerek sınırlandırılması, sadece ödeme yapılırken kartla ve ya onlayn ödemeler gibi ödemelerde çeşitli teşvik yöntemleri kullanılmaktadır.

Kaynakça

- İbrahimova, K. (2021): Azerbaycanda informasiya kommunikasiya texnologiyalarının reqemsal iqtisadiyyatın inkişafında ve formalaşmasında tesiri. *Journal of Baku Engineering University*, 5(2) 136-144.
- Kantarcı, Ö., Özalp, M., Sezginsoy, C., Özaşkın, O., & Cavlak, C. (2014). Dijitalleşen dünyada ekonominin itici gücü: E-ticaret. <https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9675-dijitallesen-dunyanin-itici-gucu-e-ticaret>
- Machlup, F. (2014). *Knowledge: Its creation, distribution and economic significance, Volume III: The economics of information and human capital* (Vol. 781). Princeton university press.
- Muradov, B. (2022). *Azerbaycan İqtisadiyyatı*. Şerq-Qerb neşriyyatı, Bakü, Azerbaycan.
- Rahmanov, F., Suleymanov, E., & İbrahimova, K. (2019). Azerbaycanda dövlət xidmet keyfiyyətinin yüksəldilmesində elektron hökumət innovativ texnologiyalarından istifadənin inkişafı. In *Azərbayca'nın innovativ inkişafında mühəndisliyin rolu: hədəflər və perspektivlər Beynəlxalq Konfransı*. Bakü, Azerbaycan.
- Suleymanov, E., & İbrahimova, K. (2018, November). Elektron ticarətin Azərbycanda inkişaf perspektivləri (Perspectives of E-Commerce Development in Azerbaijan). In *1st International Science and Engineering Conference in Baku, Azerbaijan* (pp. 29-30).
- <https://www.trade.gov/e-commerce-sales-size-forecast-2022>
- <https://www.ceicdata.com/en/azerbaijan/telecommunication/az-internet-users-individuals--of-population>.

Beşeri Sermaye ve Göç İlişkisi: Seçilmiş Ülke Ekonomileri Üzerine Bir Araştırma

Özet

Büyüme kavramı farklı gelir düzeyine sahip ülkeler için kullanılmakta ve milli gelirdeki artışı göstermektedir. Ekonomik büyümeyi gerçekleştiren faktörlerden biri de beşeri sermayedir. Eğitim ve sağlık beşeri sermayeyi oluşturan temel unsurlardır. Eğitim ve sağlık hizmetlerindeki olumsuzluklar göçü cazip kılmaktadır. Nüfus hareketi olarak ifade edilen göç kavramı, sosyo-kültürel ve ekonomik değişimleri de beraberinde getirmektedir. Göçün nedenlerinden biri sağlık hizmetlerinin olmamasıdır. Bunu eğitim olanaklarının ve sosyal olanakların yetersizliği izlemektedir. Bu çalışmada Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD için 2012-2019 yılları arasında göçün ekonomik büyümeye etkisi araştırılmaktadır. Araştırmada eğitim, sağlık ve göçün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek için göçmen sayısı ve ekonomik büyüme verileri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler arasındaki ilişki Panel veri yöntemlerinden biri olan SUR tahmincisi yardımıyla incelenmiştir. SUR tahmincisinden elde edilen sonuçlara göre, İngiltere’de göçün ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra Almanya’da göçün ekonomi üzerine olumsuz etkisi olduğu tespit edilmiştir. Son olarak çalışmadan elde edilen bulgulara göre Fransa ve ABD’de göç ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Ekonomik büyüme, Uluslararası göç, Panel SUR

Relationship between Human Capital and Migration: A Study on the Economies of Selected Countries

Abstract

The concept of growth is used for countries with different income levels and shows the increase in national income. One of the factors that realize economic growth is human capital. Education and health are the essential elements that make up human capital. The negativities in education and health services make immigration attractive. The concept of migration, which is expressed as population movement, brings along socio-cultural and economic changes. One of the reasons for migration is the lack of health facilities. This is followed by the inadequacy of educational opportunities and social opportunities. In this study, the effect of migration on economic growth between 2010-2019 is investigated for France, Germany, England and the USA. In the study, education, health, number of immigrants and economic growth data were used to examine the effect of migration on economic growth. The relationship between the data used in the study was examined with the help of the SUR estimator, which is one of the Panel data methods. According to the results obtained from the SUR estimator, it is concluded that immigration has positive effects on economic growth in England. In addition, it has been determined that immigration in Germany has a negative effect on the economy. Finally, according to the results of the study, it was determined that there is no relationship between immigration and economic growth in France and the USA.

Keywords: Economic growth, International migration, Panel SUR

Prof. Dr. Kerem Karabulut (Atatürk University, Erzurum, Turkey)

OrcID: 0000-0002-3159-3289 **E-mail:** kerem@atauni.edu.tr

Research Assistant Buket Aydın (Atatürk University, Erzurum, Turkey)

OrcID: 0000-0002-6204-0505 **E-mail:** buketaydin@atauni.edu.tr

Dr. Rahman Aydın (Bitlis Eren University, Bitlis, Turkey)

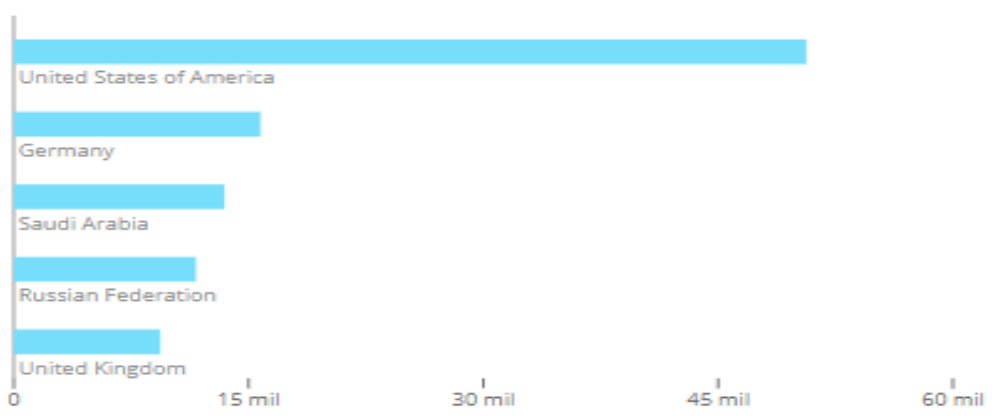
OrcID: 0000-0003-0440-7468 **E-mail:** raydin@beu.edu.tr

1 Giriş

Toplumsal yapıyı değiştiren olguların başında göç kavramı gelmektedir. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) göçün tanımını, “Kişi ya da bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek ya da bir devlet içinde yer değiştirmesidir. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir” şeklinde ifade etmektedir (IOM, 2009: 35-36). Göç olgusu, göç alan ve göç veren ülke ekonomilerini ciddi şekilde etkilemektedir. Özellikle az gelişmiş ülke ve/veya bölgelerden gelişmiş ülke ve/veya bölgelere göç yaşanmaktadır. İnsanları göçe iten ya da çeken sebepler aslında ülke ekonomilerinin yapısı ile ilgilidir.

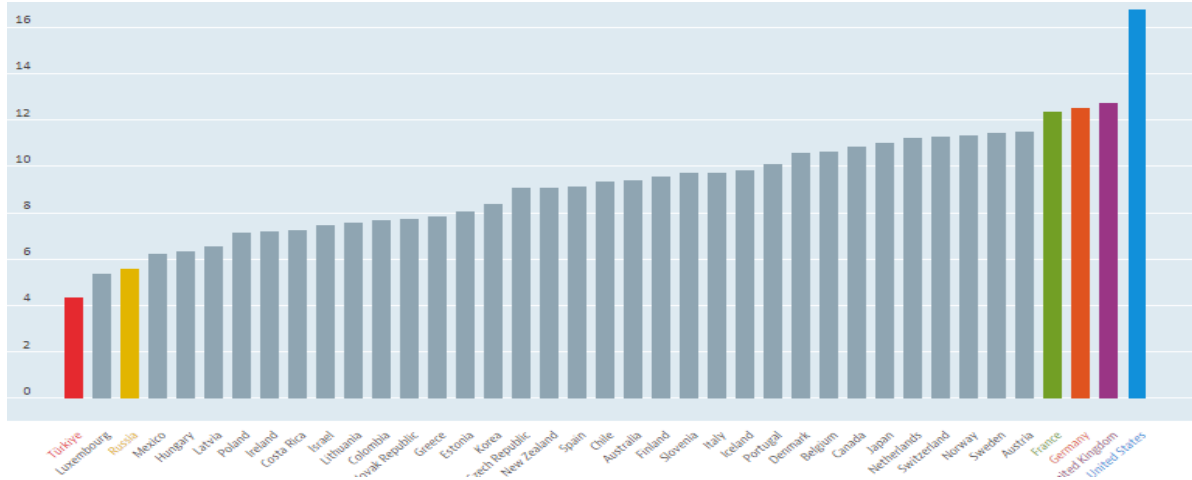
Göçün kişi başına ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görüşü Slow-Swan modelinde ifade edilmektedir. Jones (1998) ise göçün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, göç yoluyla gerçekleşen nüfus artışının işçi başına sermaye düzeyini azaltması dolayısıyla kişi başına ekonomik büyümeyi azaltacağını ifade etmiştir (Morley, 2006; KISSWANI & KHAN, 2022). İçsel büyüme modellerinin en önemli kaynağı olarak görülen beşeri sermaye yatırımları içerisinde, eğitim ve sağlık yatırımlarının önemi özellikle vurgulanmaktadır. Becker (1993); eğitim, sağlık ve beceri kazandırma faaliyetlerine yapılan harcamaların fiziki ya da finansal sermayeyi değil beşeri sermayeyi geliştirdiğini belirtmiştir. Bunun gerekçesi olarak ise, finansal ve fiziki sermayeyi kişiden ayırmanın mümkün olduğunu ancak bilgi, beceri ve sağlığı kişiden ayırmanın mümkün olmayacağını belirtmiştir. Bu bağlamda, beşeri sermayenin etkin ve verimli olabilmesi için eğitim ve sağlık gibi insana yönelik yapılan yatırımlar önem arz etmektedir (Keskin, 2011). Özellikle az gelişmiş ülkelerde beşeri sermayenin etkin kullanılmasını önemli bir sorun olmaktadır. Beşeri sermayenin geliştirilmesi için eğitilmiş ve sağlıklı bireylerin olmasının yanı sıra beşeri sermaye olarak atfedilen bireylerin maddi ve sosyal durumlarının iyileştirilmesi önemlidir (Eser & Gökmen, 2009). Göçün GSYİH üzerindeki etkisi göçmenlerde vücut bulan beşeri sermayeye de bağlıdır. Göçmenlerin işgücü becerileri yerli nüfustaki bireylerin işgücü becerilerinden daha fazla ise kişi başına üretim artacaktır. Ancak aksi bir durumda kişi başına düşen üretim azalacaktır (Latif, 2015).

BM’ye göre, dünya çapında son yirmi yılda uluslararası göçmen sayısında artış görülmektedir. 2000 yılında uluslararası göçmen sayısı 173 milyon iken 2020’de 281 milyona ulaşmıştır. Uluslararası göçmen tanımı ise “ikamet ettiği ülkeyi değiştiren herhangi bir kişi” şeklinde ifade edilmektedir. 2020 yılı itibari ile dünyada en yüksek uluslararası göçmen sayısına sahip ilk 5 ülke; ABD 50,6 milyon, Almanya 15,8 milyon, Suudi Arabistan 13,5 milyon, Rusya 11,6 milyon, İngiltere 9,4 milyon şeklindedir.

Şekil 1. Dünyada En Yüksek Toplam Uluslararası Göçmen Sayısına Sahip İlk 5 Ülke **Kaynak:** UNDESA, 2020

Özellikle savaş, siyasi ve ekonomik krizler, hastalıklar gibi nedenlerle gerçekleşen uluslararası göç, “zorunlu göç” olarak ifade edilmektedir. Uluslararası göçmen sayısının fazla olduğu ülkeler ele alındığında göçmenlerin ekonomik açıdan gelişmiş ülkeleri tercih ettiği görülmektedir. Göç; savaş, deprem gibi durumların dışında insanların daha çok yaşam koşullarını iyileştirme motivasyonu ile yapılmaktadır. Göçe sebep olan durumların başında; eğitim olanaklarının yetersizliği, sağlık olanaklarının yetersizliği ve sosyal faaliyetlerin yetersizliği gelmektedir (Güllülü vd., 2007). Bu açıdan beşeri sermayeye yapılan yatırımlar ile eğitim ve sağlık göstergelerindeki iyileşmeler göçün çekici unsurlarından görülmektedir. Şekil 2’de OECD ülkeleri arasında beşeri sermayeye yapılan harcamalardan olan sağlık harcamalarının milli gelire oranları gösterilmiştir. Sağlık harcamalarının milli gelire oranının en fazla payı aldığı ülkeler; ABD %16,8, İngiltere %12,8, Almanya %12,5, Fransa %12,4 şeklindedir. Türkiye’de bu oran %4,3 olarak gerçekleşmiştir. En çok göç alan ülke sıralamasının başında görülen bu ülkelerde beşeri sermaye yatırımlarının önemli kalemi olan sağlık harcamalarının milli gelirdeki payının önemli olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Sağlık Harcamalarının Milli Gelire Oranları, OECD Ülkeleri **Kaynak:** OECD, 2020.

Yazar/Yazarlar	Dönem ve Yöntem	Değişkenler	Ülke	Bulgular
Barro & Lee (1993)	1960-1985 dönemi için, Panel veri analizi	Eğitim, Ekonomik Büyüme	129 Ülke	Analiz sonucunda beşeri sermayeyi temsilen kullanılan eğitimin, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.
Dreger & Remers (2005)	1975-2001 dönemi için, Panel eşbütünleşme testi	Sağlık harcamaları, GSYİH, yaşama beklentisi,	21 OECD Ülkesi	Analiz sonucunda sağlık ve ekonomik büyüme arasında bir eş bütünleşme ilişkisi ortaya çıkmıştır.
Yumuşak & Yıldırım (2009)	1980-2005 dönemi, Johansen eşbütünleşme Testi	Sağlık harcamaları, doğuşta yaşam beklentisi, bebek ölüm oranları GSMH	Türkiye	Analiz sonucuna göre, sağlık harcamalarından milli gelire doğru küçük ve negatif nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Çetin & Ecevit (2010)	1990-2006 dönemi için, Panel OLS Yöntemi	Kamu sağlık harcamaları, ihracat, ithalat, istihdam, verimlilik, GSYİH	15 OECD Ülkesi	Analiz sonucunda, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında zayıf pozitif bir ilişki tespit edilmiş ve bu ilişkinin istatistik olarak anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır.
Pradhan (2010)	1961-2007 dönemi için, Panel eş bütünleşme testi	Sağlık harcamaları, GSYİH	11 OECD Ülkesi	Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisi ortaya çıkmıştır.
Polat & Ergun (2018)	1980-2016 dönemi için, Toda-Yamamoto nedensellik analizi	Kişi başına karbon emisyon oranı, kişi başına milli gelir, kişi başına düşen sağlık harcamaları	Türkiye	Analiz sonucunda, sağlık harcamalarının ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Rana vd. (2020)	1995-2014, Panel Granger nedensellik, CCE tahmincisi	Sağlık harcamaları, ekonomik büyüme	161 Ülke	Düşük gelirli ülkeler dikkate alındığında değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.
Gökkaya, vd. (2021)	2000-2019, Sağlık harcamaları, milli gelir, eğitim harcamaları	Sağlık harcamaları, milli gelir, eğitim harcamaları, ARGE yatırımları	45 Ülke	Beşeri sermayede meydana gelen bir birimlik artış, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini belirlemişlerdir.

Tablo 1. Beşeri Sermaye ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi Ele Alan Literatür Özeti

Literatür incelendiğinde, beşeri sermaye göstergesi olarak genellikle eğitim harcamaları ya da sağlık harcamaları değişkenlerinin kullanıldığı görülmektedir. Araştırma sonuçlarında, eğitim ve sağlık gibi beşeri sermaye göstergelerinde yaşanan iyileşmenin ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır (Barro & Lee, 1993; Dreger & Remers, 2005; Kadılar & Şimşek, 2010; Özşahin & Karaçor, 2013; Topallı, 2017).

Tablo 1’de beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen literatür özeti sunulmuştur. Literatürün devamında göçün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalar Tablo 2’de sunulmuştur.

Yazar/Yazarlar	Dönem ve Yöntem	Değişkenler	Ülke	Bulgular
Dolado vd. (1994)	1960-1985 dönemi için, Panel veri analizi	Nüfus oranı, göç oranı, GSYİH	23 OECD Ülkesi	Analiz sonucunda, beşeri sermayenin içeriğine bağlı olarak göçün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin arttığı tespit edilmiştir.
Morley (2006)	1930-2002 dönemi için, ARDL sınır testi, hata düzeltme modeli	Kişi başına GSYİH, nüfus oranı, göç oranı	Avustralya Kanada ve ABD	Analiz sonucunda, uzun dönemde kişi başına GSYİH büyümesinden göçe doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Boubtane vd. (2013)	1987-2009 dönemi için, Panel VAR modeli	Göç oranı, işsizlik oranı, istihdam oranı, kişi başına GSYİH	22 OECD Ülkesi	Analiz sonucunda, göçün refah üzerinde olumlu etkiler yarattığını tespit etmişlerdir. Çalışmada, göçmenlerin işgücü piyasasında yetenekli olmasının ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunacağı sonucuna ulaşılmıştır.
Sevinç vd. (2016)	1962-2012 dönemi için, panel veri analizi	GSYİH, göç oranı, göçün nüfusa oranı	18 Gelişmekte Olan Ülke	Analiz sonucuna göre, 18 ülkenin 13’ünde ekonomik büyüme ve göç arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.
Meçik & Koyuncu (2020)	1991-2018 dönemi için, Toda-Yamamoto nedensellik testi	GSYİH, göç	Türkiye	Analiz sonucunda, göçten GSYİH’ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi ortaya çıkmıştır.
Kisswani & Khan (2022)	1947-2018 dönemi için, ARDL sınır testi, NARDL modeli	Göç edenlerin sayısı, reel kişi başına GSYİH	ABD	Analiz sonucunda, kişi başına düşen reel GSYİH’nin pozitif değişiminden, göçe uzun ve kısa vadede tek yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir.

Tablo 2. Ekonomik Büyüme ile Göç Arasındaki İlişkiyi Ele Alan Literatür Özeti

2 Yöntem ve Sonuç

Bu çalışmada en çok göç alan ülkelerde beşeri sermaye ve göçün ekonomi üzerine etkileri incelenmektedir. Bu ülkeler sırası ile Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD’dir. Almanya, İngiltere ve ABD en fazla göç alan ilk 5 ülke içinde yer almaktadır. Fransa ise sağlık harcamalarının milli gelir içindeki payı yüksek olan bir ülkedir. Bu kapsamda konu 2010-2019 yılları arası veriler ile panel veri analizi yardımı ile incelenmiştir. Bazı verilerde 2020 ve 2021 yılı istatistikleri açıklanmadığı için, veriler 2019 yılına kadar düzenlenmiştir. Çalışmada Dünya Bankası ve OECD veri tabanlarından elde edilen veriler kullanılmıştır. Aşağıdaki Tablo 3’te çalışmada kullanılan veriler tanıtılmaktadır.

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
Eğitim	15-64 yaş arası lise öğrenimini tamamlayanların toplam nüfusa oranı	OECD
İhracat	-	Dünya Bankası
İthalat	-	Dünya Bankası
GDP	Kişi başına düşen milli gelir dikkate alınmıştır	Dünya Bankası
Göç Sayısı	Ülkeye yerleşmek için gelen yabancı sayısı	OECD

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Veriler **Kaynak:** OECD (2022), Dünya Bankası

Çalışmada kullanılan verilerin öncelikle yatay kesit bağımlılığı ve homojenliği incelenmiştir. Pesaran CD ve Swamy S testi yardımı ile incelenen yatay kesit bağımlılık ve homojenlik testi sonucunda, verilerin yatay kesit bağımlılığına ve parametrelerin heterojenliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Böylece çalışmada değişkenler arası ilişkiyi incelemek için yatay kesit bağımlılığa ve heterojenliğe duyarlı tahmincilerin kullanılmasına karar verilmiştir. Yatay kesit bağımlılık ve heterojenlik durumlarının yanı sıra çalışmada kullanılan veri setinin zaman ve birim özelliği dikkate alındığında Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR) tahmincisinin kullanılmasına karar verilmiştir. Öyle ki, panel veri modellerinde birimler arası korelasyon ve parametreleri heterojen ise SUR, CCE ve AMG tahmincilerin kullanılması önerilmektedir. Bu tahmincilerden T'nin büyük ve $N \leq 10$ olduğu durumlarda ise SUR tahmincisinin kullanılması uygun bulunmaktadır. Bu çalışmada kullanılan panel verinin T=10 ve N=4 olduğunda dolayı SUR tahmincisinin kullanılmasına karar verilmiştir. Tablo 4'de SUR tahmincisinin sonuçları yer almaktadır (Tatoğlu, 2020).

FRANSA		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değerleri
Eğitim	-0.394	0.712
İhracat	-0.582	0.466
İthalat	0.599	0.346
Sağlık	0.921	0.001***
Göç Sayısı	-0.085	0.226
ALMANYA		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değerleri
Eğitim	0.406	0.064*
İhracat	0.523	0.004***
İthalat	-0.11	0.961
Sağlık	0.399	0.001***
Göç Sayısı	-0.051	0.000***
İNGİLTERE		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değerleri
Eğitim	0.209	0.000***
İhracat	-0.254	0.000***
İthalat	0.446	0.000***
Sağlık	0.796	0.000***
Göç Sayısı	0.042	0.000***
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değerleri
Eğitim	1.596	0.000***
İhracat	-0.129	0.091*
İthalat	0.277	0.007***
Sağlık	0.233	0.001***
Göç Sayısı	-0.03	0.372

*** ve * sembolleri sırası ile %1 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4: SUR Tahmincisi Sonuçları

SUR tahmincisinin sonuçlarına göre Fransa için sadece sağlık değişkeninin kişi başına milli gelir üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Sağlık sektöründe yaşanan bir birimlik bir şokun kişi başına düşen milli geliri %0,921 oranında artırdığı görülmektedir. Almanya'da; eğitim, ihracat ve sağlık değişkenlerinin kişi başına milli geliri açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu ise değişkenlerde yaşanan bir birimlik bir şokun kişi başına milli geliri sırası ile %0,406, %0,523 ve %0,399 oranında artırdığını ifade etmektedir. Ancak göç sayısı değişkeni kişi başına milli geliri negatif etkilemektedir. Bu değişkende meydana gelen bir birimlik şokun kişi başına düşen milli geliri %0,051 oranında azalttığı belirlenmiştir. Bu durumda Almanya için, göçün ekonomi üzerinde olumsuz etkileri olduğu anlaşılmaktadır.

İngiltere'ye bakıldığında, tüm değişkenlerin kişi başına milli geliri açıkladığı görülmektedir. Bu değişkenlerden eğitim, ithalat, sağlık ve göç sayısında meydana gelen bir birimlik şok, kişi başına milli geliri sırası ile %0,209, %0,446, %0,796 ve %0,042 oranında artırmaktadır. Ancak ihracat değişkeninde meydana gelen bir birimlik bir şokun kişi başına milli geliri %0,254 oranında azalttığı belirlenmiştir. Ayrıca İngiltere'de göç sayısının ülke ekonomisini olumlu etkilediğinin belirlenmesi dikkat çekmektedir. Son olarak ABD için yapılan analizlere yer verilecektir. ABD'de eğitim, ihracat, ithalat ve sağlık göstergelerinin kişi başına milli geliri açıkladığı

görülmektedir. Diğer bir ifade ile ABD’de eğitim, ithalat ve sağlık değişkenlerinde meydana gelen bir birimlik şokun kişi başına düşen milli geliri sırası ile %1,596, %0,277 ve %0,233 oranında artırmakta olduğu belirlenmiştir. Ancak ihracat değişkeninde meydana gelen bir birimlik şokun kişi başına düşen milli geliri %0,129 oranında azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

3 Sonuç

İçsel büyüme modellerinin en önemli kaynağı olarak görülen beşeri sermaye içerisinde, eğitim ve sağlık harcamalarının payı özellikle vurgulanmakta, bu göstergelerdeki iyileşmenin bireysel verimlilik ve üretkenliği artırarak bu kanal ile toplumsal ve ekonomik refahın sağlanacağı vurgulanmıştır. Zorunlu göç dışında uluslararası göçün daha çok gelişmiş ülkelere gerçekleşmesi ve beşeri sermaye yatırımlarının bu ülkelerde yüksek oranlarda olması bu çalışmanın araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bu amaçla çalışmada, göçün fazla olduğu ABD, İngiltere, Almanya, Fransa’da sağlık, eğitim, göç göstergelerinin milli gelir üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Bu çalışmada 2010-2019 yılları arası göçün ekonomik büyüme üzerine etkisi araştırılmaktadır. Çalışmada göçün ekonomik büyüme üzerine etkisini incelemek üzere eğitim, sağlık, göç sayısı ve ekonomik büyüme verileri kullanılmıştır. Ayrıca ihracat ve ithalat verileri kontrol değişken olması amacı ile çalışmaya dahil edilmiştir. Öncelikle çalışmada kullanılan panel verinin homejenliği ve yatay kesit bağımlılığı incelenmiştir. Panel veri yatay kesit bağımlılığa sahip olup parametreleri heterojenliğe sahip olmasından dolayı SUR tahmincisinin kullanılmasına karar verilmiştir. SUR tahmincisinin elde edilen sonuçlara göre, İngiltere’de göçün ekonomik büyüme üzerine olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sonuçlara Dolado vd. (1994), Morley (2006), Boubtane vd. (2013), Sevinç vd. (2016), Meçik & Koyuncu, (2020) ve Kisswani ve Khan (2022) çalışmalarında ulaştığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Almanya’da göçün ekonomi üzerine olumsuz etkisi olduğu tespit edilmiştir. Sevinç vd. (2016) çalışmasında benzer bulgular elde etmiştir. Son olarak çalışmadan elde edilen bulgulara göre Fransa ve ABD’de göç ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Kaynakça

- Barro, R.J., & Lee, J.W. (1993). International comparisons of educational attainment. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 363-394.
- Becker, G.S. (1993). *Human Capital, A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. National Bureau of Economic Research (NBER), The University of Chicago Press, Chicago.
- Boubtane, E., Coulibaly, D., & Rault, C. (2013). Immigration, growth, and unemployment: Panel VAR evidence from OECD countries. *Labour*, 27(4), 399-420.
- Çetin, M., & Ecevit, E. (2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.
- Dolado, J., Goría, A., & Ichino, A. (1994). Immigration, human capital and growth in the host country. *Journal of Population Economics*, 7(2), 193-215.
- Dreger, C., & Reimers, H.E. (2005). Health care expenditures in OECD countries: a panel unit root and cointegration analysis. *Available at SSRN 651985*.
- Eser, K., Gökmen, Ç.E., & Gökmen, Ç.E. (2009). Beşeri sermayenin ekonomik gelişme üzerindeki etkileri: Dünya deneyimi ve Türkiye üzerine gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 41-56.
- Göç Terimleri Sözlüğü. (2009). Uluslararası Göç Hukuku. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_31_turkish_2ndedition.pdf, (Erişim Tarihi: 25.12.2022).
- Güllülü, U., Karabulut, K., & Polat, D. (2007). Ağrı Alt Bölgesi’ndeki Göç Eğilimi ve Sosyo-Ekonomik Nedenler. *Atatürk Üniversitesi Yayınları* No: 962, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları* No: 113.
- IOM (2022). Making Migration Work for all. <https://www.iom.int/data-and-research>, (Erişim Tarihi:01.07.2022).
- Jones, C.I. (1998). *Introduction to Economic Growth*. Norton, New York.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 125-153.
- Kisswani, K.M., & Khan, S. (2022). Immigration and GDP nexus: is the association asymmetric? *Economic Change and Restructuring*, 1-22.
- Latif, E. (2015). The relationship between immigration and unemployment: Panel data evidence from Canada. *Economic Modelling*, 50, 162-167.
- Meçik, O., & Koyuncu, T. (2020). Türkiye’de Göç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Research*, 9(3), 2618-2635.

- Migration Data Portal (2022). Compare Indicators for the Selected Country / Sub-Region/Region. <https://www.migrationdataportal.org/dashboard/compare-indicators>, (Erişim Tarihi: 01.07.2022).
- Morley, B. (2006). Causality between economic growth and immigration: An ARDL bounds testing approach. *Economics Letters*, 90(1), 72-76.
- OECD (2020). Sağlık Harcamaları İstatistikleri. <https://data.oecd.org/healthres/health-spending.htm>, (Erişim Tarihi: 01.07.2022).
- Örgütü, U.G. (2009). Uluslararası Göç Hukuku Göç Terimleri Sözlüğü. (Ed. Bülent Çiçekli), *Uluslararası Göç Örgütü Yayınları*, (18).
- Özşahin, Ş., & Karaçor, Z. (2013). Ekonomik büyümenin yükseklerinden biri olarak beşeri sermaye: Sergi için Türkiye için. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 148-162.
- Polat, M.A., & Ergün, S. (2018). Yapısal Kırılma Altında Türkiye’de Ekonomik Büyüme, CO2 Emisyonu ve Sağlık Harcamaları İlişkisi. *Business and Economics Research Journal*, 9(3), 481-497.
- Pradhan, R.P. (2010). The long run relation between health spending and economic growth in 11 OECD countries: Evidence from panel cointegration. *International Journal of Economic Perspectives*, 4(2), 427-438.
- Rana, R.H., & Gow, J. (2020). Health Expenditure and Gross Domestic Product: Causality Analysis by Income Level. *International Journal of Health Economics and Management*, 20(1), 55-77.
- Şenol, O., Gökkaya, D. & Çıraklı, Ü. (2021). The Effects of Economic Variables on Health Expenditure Per Capita and Life Expectancy at Brith: Panel Data Analysis for Middle Top Income Countries. *Mehmet Akif Ersoy Universtiy Journal of Economics and Administrative Sciences Faculty*, 8(3), 1499-1515.
- Sevinç, H., Bozkurt, E., & Künü, S. (2016). Ekonomik Büyüme ve Göç İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkelere Dayalı Bir Analiz Economic Growth-Migration Nexus: An Analysis Based on Developing Countries. In *International Conference on Eurasian Economies*, 398-403.
- Şimşek, M., & Kadılar, C. (2010). Türkiye’de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.
- Tatoğlu, F.Y. (2020). İleri Panel Veri Analizi, Stata Uygulamaları. Beta Yayınevi. 4. Baskı. 2020. 1-352.
- Topallı, N. (2017). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 110-121.
- UN Population Division (2022). International Migrant Stock. <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock>, (Erişim Tarihi:01.07.2022).
- UNDESA (2020). International Migration 2020. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesapd_2020_international_migration_highlights.pdf, (Erişim Tarihi: 01.07.2022).
- World Bank Open Data (2022). <https://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 25.12.2022).
- Yumuşak, İ.G., & Yıldırım, D.Ç. (2009). Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 57-70.

Tarım Ekonomisi ve Türkiye’de ve Bölgede Muhtemel Gelişmeler

Özet

Dünyada ve Türkiye’de tarım ekonomisi eski önemini kaybetmeye başlarken, iklim değişiklikleri, küresel ısınma, nüfus artışı, su kaynaklarının yanlış kullanımı, işsizliğin artması, uluslararası veya çok uluslu şirketlerin gıda güvenliğinde yarattığı sorunlar, en son Ukrayna -Rusya savaşı ve bölgedeki diğer savaşlar, ekonomistleri ve politikacıları tarım politikalarını yeniden düşünmeye yöneltmiştir. Bu çalışmada, tarım ekonomisi ile ilgili kaynakların yeniden dağılımı, tarım arazilerinin verimliliğinin artırılması, üretilen malların dağıtımındaki lojistik sorunlar ve tüm bu faaliyetlerin ekonomik kalkınmadaki rolü ve sürekliliği üzerinde durulacaktır. Ülkeler sanayileşmeyi desteklerken tarım sektörüne neden önem verilmediği ve tarımın gerilemesinde hangi çevresel ve küresel faktörlerin rol oynadığı incelenecektir. Bu bağlamda ülkelerin ekonomik olarak gelişmesi, tarımsal nüfusun hızla azalması, köylerden kentlere göçün artması, tarım arazilerinin kalitesizleşmesi, son yıllarda çevre kirliliği ve küresel ısınmaya bağlı olarak verimliliğin düşmesi, kentleşme nedeniyle tarım arazilerinin toprak rantına maruz kalması, suyun öneminin artması ve tarım ürünleri ihracatı, iki ülke arasında önemli rol oynayan savaş, bölgemizde ve özellikle ülkemizde çok ciddi gıda sorunlarının ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Bu nedenlerle, özellikle Türkiye'nin, diğer ülkelerle birlikte tarım politikasını acilen yeniden düzenlemesi gerekmektedir. Bu çalışmada da bu konuda önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Tarım ekonomisi, Tarım politikası

Agricultural Economy and Possible Developments in Turkey and the Region

Abstract

While agricultural economy has begun to lose its previous importance in the world and Turkey, climate changes, global warming, population growth, misuse of water resources, increase in unemployment, problems caused by the international or multinational companies in food security, the most recent Ukraine-Russia war and other wars in the region have led economists and politicians to rethink their agricultural policies. In this study, redistribution of resources related to agricultural economy, increasing productivity of agricultural lands, logistic problems in distribution of produced goods, and the role and continuity of all these activities in economic development are going to be emphasized. While countries are promoting industrialization, why agricultural sector is not emphasized, and which environmental and global factors are involved in the decline of agriculture are going to be examined. In this context, with the economic development of the countries, the rapid decrease in the agricultural population, the increase in migration from villages to cities, poor quality of agricultural lands, decrease in productivity due to environmental pollution and global warming in recent years, the exposure of agricultural lands to ground rent due to urbanization, the increasing importance of water and the export of agricultural products, the war between two countries which play an important role, has shown that very serious food problems can arise in our region, and especially in our country. For these reasons, especially Turkey, along with other countries, needs to reorganize its agricultural policy immediately. In this study, suggestions are also going to be made in this regard.

Keywords: Agricultural economy, Agricultural policy

Prof. Dr. Dilek Yılmazcan (Maltepe University, Istanbul, Turkey)

OrcID: 0000-0002-1615-2979 **E-mail:** dilekyilmazcan@gmail.com

1 Giriş

Tarım ekonomisinin temel amacı, iktisat biliminin temel prensiplerinden hareket ederek tarım sektörünün gelişmesini ve sorunların incelenmesini açıklamaktır. Tarımı diğer üretim faaliyetlerinden ayıran iki temel özellik vardır. Bu özellikler tarımın kurumsal ve evrensel özellikleri diye ayrılabilir (Kazgan, 1977).

Tarımın evrensel özellikleri, ekonomik gelişmelerden ve ülkenin iktisadi ve siyasi sisteminden bağımsız olarak gelişirken; kurumsal özellikleriyse hem ekonomik sistemle hem de doğa şartları ile yakından ilgilidir. Bu tür bir ayırımı doğurduğu sonuçlar itibari ile farklılıklar gösterdiği için bize sorunları çözmeye yardımcı olacaktır.

Tarımın doğal koşullara bağlı olması ve kurumsal özellikleri, tarımı hem gelişmiş ekonomilerde hem de gelişmekte olan ekonomilerde diğer sektörler için daha sorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle, gerek girdi fiyatlarının belirlenmesinde gerekse ürün piyasalarının düzenlenmesinde kamu müdahalesini zorunlu hale getirmektedir. Kamunun müdahale tedbirlerine “tarım politikası” adı verilmiştir. Tarım politikaları çerçevesinde dünyada ve Türkiye’de kamunun müdahale araçları nelerdir, bu araçların uygulanmaları sonucunda başarı oranı nasıl gerçekleşmiştir ve bu başarılar ülkeden ülkeye nasıl değişmektedir? Bunlar bu çalışma içinde yer alacaktır.

Günümüzde gelinen noktada, yaşanan iklim değişiklikleri, biyoçeşitlilik erozyonu, kimyasal tarım uygulamaları, küresel ısınma sonucu yaşanan kuraklıklar, küresel çölleşme gibi çok sayıda problem tarımı oldukça etkilemekle, bunun yanında uygulanan yanlış tarım politikaları da tarım üretiminde azalmaya yol açmaktadır. Önümüzdeki yıllarda tüm dünyada gıda krizleri beklenmektedir. Ayrıca Ukrayna-Rusya savaşı da bölgemizde tarımsal ürünlerin yetersizliğine ve lojistik problemlere yol açtığından, bu sorunu daha vahim hale getirecek gibi gözükmektedir.

Bu görüşler çerçevesinde öncelikle tarımın evrensel nitelikleri ile konuya açıklık getirmeye çalışılacaktır. Daha sonra tarımla ilgili problemlere değinilecektir. Çalışmada Avrupa Birliğinde, Türkiye’de ve Afrika ülkelerinde tarım politikalarının özellikleri sırasıyla açıklanacaktır.

2 Tarımın Evrensel Özellikleri

Bir ekonomide, üretim fonksiyonu girdilerle çıktılar arasındaki ilişkiyi açıklar. Bu teori normal üretim ilişkisi için geçerlidir. Tarımda ise kullanılan girdilerle birlikte üretimi belirleyen dış etkenler (exogen etkenler) oldukça fazladır. Bu nedenle, tarım sektöründe elde edilen üretim miktarı dışsal etkenler nedeniyle bölgeden bölgeye ve hava şartlarına bağlı olarak oldukça değişkenlik gösterir. Girdi-çıkıtı ilişkisinin belirlenememesi ortaya verim belirsizliğini çıkarmaktadır (Kazgan, 1977).

Bu çerçevede, tarım üretim fonksiyonunu belirleyen faktörler şöyle sıralanabilir (Kazgan, 1977):

a) Doğal faktörler: Ürünlerin yetiştirme döneminde doğal şartlar değişebildiğinden ürün fiyatları da o seneki verime göre artmakta veya azalabilmektedir. Çiftçinin doğal şartları her zaman önceden öngörmesi ürün yetiştirme dönemi uzun zaman alıyorsa mümkün değildir. Çünkü doğa şartları yıldan yıla önemli değişiklikler gösterebilmektedir.

b) Mevsimlik üretim: Tarım ürünlerinin özelliklerinden birisi de üretim sürecinin uzun bir zaman almasıdır. Stoklanan ürünler piyasaya tüketildikçe arz edilirler. Bazı ürünlerin üretimi ise mevsimlidir. Bir yılda aynı araziden birkaç kez farklı ürün alınabilmektedir. Üretimin taşıdığı bu özellik gerek işgücü arzını gerekse kullanılan girdilerin miktarını ve fiyatını etkilemektedir.

c) Bağlı ürünlerin çeşitliliği: Tarım sektöründe ve özellikle hayvancılıkta bağlı ürünlerin sayısı oldukça fazladır. Örneğin sütü için beslenen bir koyundan sütün yanısıra et ve yünü gibi diğer ürünler de elde edildiğinden herhangi birinin fiyatı diğer ürünü de etkilemektedir. Böyle bir üretim fiyat değişikliklerine intibak etmeyi de zorlaştırmaktadır. Ayrıca hayvancılık sektöründe yem ve diğer kullanılan maddeler de bu ürünlerin fiyatını oldukça etkilemektedir.

3 Tarımın Toplumsal ve Kurumsal Özellikleri

Tarım üretimi diğer üretim dallarında da olduğu gibi piyasa koşulları ile yakından ilgilidir. Ekonomik piyasanın yapısı gereği tarımda arz ve talep de ona göre şekillenmektedir. Tam rekabet piyasasının koşulları açısından, tarımsal ürün arzı tam rekabet piyasasının bazı şartlarını yerine getirmektedir. Örneğin, “atomisite” şartı, homojenlik şartı, giriş-çıkış serbestisi gibi şartlar bazı değişikliklerle de olsa genelde sağlanabilmektedir. Ancak belirlilik ilkesini gerçekleştirmek zordur. Üretim faktörlerinin verimi ve ürün fiyatının gelecekteki belirsizliği, değişen hava koşulları ve dünya ekonomisindeki değişiklikler nedeniyle tarım ürünleri hakkında reel tahminleri beklentilere cevap vermeyebilir.

Bütün bunların dışında her ülkenin milli geliri oluşturan kesimleri içinde tarım sektörüne verilen önem ve ülkelerin siyasi yapısı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çok önemli farklılıklar göstermektedir. Tarımsal işgücünün kullanımı ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre de farklılıklar göstermektedir. Gelişmişlik düzeyi kurumsal bir etken olduğundan toplumun yapısına göre ticari tarım kesimiyle sadece geçimini temin amacıyla yapılan aile işletmelerinin nüfus ve tarım içerisindeki ağırlıkları farklılıklar göstermektedir. Az gelişmiş

ekonomilerde tarımın hem nüfus içindeki payı hem de üretimdeki payı daha yüksektir. Ancak 1980-1990'lı yıllardan sonra bu ülkelerde de, başta Türkiye olmak üzere, tarımın ağırlığında önemli azalmalar görülmüştür.

Ücretli emek kullanan ticari kesim tarımında da, firmalar karlarını diğer sektörlerde olduğu gibi kar maksimizasyonuna göre belirlemektedirler. Tarım kesiminde sendikaların güçsüzlüğü ücretli emek kullanımında arz-talep tahlili yapılarak uygulanabilir. Örneğin ticari tarım kesiminde emeğin toplam talebi, işçi çalıştıran işverenlerin talep eğrilerinin toplamına eşittir. Ancak emek kullanımı arttıkça üretim de artacağından ürünlerin fiyatında düşme görülecektir.

Sanayileşmiş bir toplumda emek arz eğrisinin eğimi pozitifdir. Az gelişmiş ekonomilerde ise emek arzı dik bir doğru şeklindedir. Ancak, uzun dönemde sanayileşmiş ülkelerde emek arzı pozitif olmakla birlikte çok elastikdir.

Bu çok temel bilgiler ışığında, tarım ekonomisinin geçirdiği evreleri, Avrupa Birliği'nde, Türkiye'de ve az gelişmiş ekonomilerde incelemeye çalışacağız. Bu şekilde bir sıralama gelişmişlik düzeyine bağlı olarak yapılmıştır.

4 Avrupa Birliğinde Tarımın Gelişmesi

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası kuruluşlar içinde en önemlisi Avrupa Birliğidir. 1951 yılında kurulan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu, 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması sonucu ortaya çıkan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik topluluğu birleşerek 1967 yılında Avrupa Topluluğu adını almıştır. Avrupa'nın entegrasyon sürecinde amaca ulaşılmasında kullanılan araçlardan en etkili kuşkusuz Avrupa Topluluğu bütçesidir.

II. Dünya savaşından sonra uluslararası ticarete oluşan gelişmeler 1970'lere kadar devam etmiştir. 1970'lerden sonra büyüme ve gelişme yerini 1973 petrol krizinin de etkisiyle durgunluğa bırakmıştır. 1980'li yıllarda ortaya çıkan küreselleşme, uluslararası ticareti yeni bir boyuta taşımıştır. Bu dönemde bölgeselleşme olgusu da ivme kazanmıştır. Bu arada çok sayıda bölgesel birleşmelerin yaşandığı görülmektedir. Bu bölgesel kuruluşlar içinde şüphesiz en önemlisi Avrupa Birliğidir. Bugün Avrupa Birliği sadece birlik ülkeleri içinde karar alan değil, aynı zamanda bölge ülkeleri ile ilişkisi olan diğer ülkelerin siyasi ve ekonomik politikalarına da müdahale eden bir özelliğe sahiptir. Son olarak yaşanan Rusya-Ukrayna savaşı ve sonrasında ortaya çıkan petrol ve gıda ürünleri krizinde taraf olarak yer almıştır. Dünya bu kriz sonrası petrol fiyatlarında ciddi bir artışla karşılaşmış ve ülkeler yüksek enflasyon tehdidi ile yüzyüze gelmişlerdir. Bu savaşın en önemli sonuçlarından bir diğeri ise, Avrupa'nın, Türkiye'nin ve Afrika'nın ciddi bir buğday ve sıvı yağ yokluğu ile karşılaşmasıdır. Bu da bize her ülkenin tarım politikalarını yeniden gözden geçirmek zorunda olduğunu göstermektedir. Savaşın bölgeye yayılması ise bu konuda tam bir felakete yol açacaktır.

Avrupa Birliği tarımın ne kadar önemli olduğunu daha 1970'li yıllarda görmüş, bütçe içinde en büyük payı tarım politikalarına ayırmış ve Birliğin gelirlerinin büyük kısmını tarıma yönlendirmişti. Birliğin 1990'lı yıllardaki bütçesi içinde Birliğin politikaları ile ilgili harcamalar içinde en büyük pay The European Agricultural Guidance and Guarantee Fund'a (EAGGF), yani tarımsal harcamalara aitti.

Burada temel amaç ortak tarımsal politika reformunu gerçekleştirmektir (EU Commission, 1998). Tarımsal ürün seçimi, tarım ve ormancılıkta ürün izleme ve pazarlamanın geliştirilmesi ve kırsal alanda gelişmeyi teşvik etmek temel politikalar içinde yer almaktaydı. Görüldüğü gibi, Avrupa Birliği içinde yer alan ülkeler dünyanın en gelişmiş ülkeleri iken, tarımı gelişme ve büyümede temel hedef olarak seçmişlerdi.

EAGGF fonunun içinde nelerin olduğunu aşağıda inceleyelim (Yılmazcan, 1999):

Bu fon belli amaçlara uygun olarak ortak tarım politikasının yürütülmesi için yapılan harcamaları içerir. Bu amaçlar tarım verimliliğini artırmak, tarım toplumu için standart bir yaşam düzeyi sağlamak, tarım piyasasını düzenlemek ve makul fiyatlarla ürün arzını sağlamaktır. Bu harcamalar tahıl, pirinç, zeytinyağı, yağlı bitkiler, şeker, proteinli ürünler, tekstil ürünleri, ipek böceği, meyve, sebze, şarap, tütün, süt ve süt ürünleri ve her tür hayvan eti için destekleyici harcamalardır. 1990'lı yıllarda Birliğin bütçesinin üçte ikisi ortak tarım politikaları için harcanıldığından, bu durum üye ülkeler arasında bazı tartışmalara da yol açmıştır.

EAGGF ile yapılan harcamalar sonucu başarılı sonuçlar alınmış ve bu politikaların 2000'li yıllarda geliştirilerek devam etmesi öngörülmüştür. Bu tarihlerde bütçe harcamaları içinde yer alan yapısal fonların oranı %30'larda iken, ilerleyen yıllarda tarımsal başarılar sonucu yapısal fonlar ile tarıma ayrılan fonlar yer değiştirmiştir. Tarımsal politikaların başarısı sonucunda hem ürün fiyatları makul ölçülerde gerçekleşmiş hem tarımsal ürün miktarında çok ciddi artışlar olmuş, hem de tarımsal politikaların sonucunda istenen düzeye ulaşıncaya Birlik daha farklı alanlarda politikalara yönelmiştir.

Topluluğun harcamalarını finanse edebilmek amacıyla 1988 yılında Mali Reformla birlikte birliğin gelirlerinde önemli artış meydana gelmiş, vergilerle birlikte öz kaynaklar sistemi oluşturulmuştur. Tarımsal vergiler piyasa mekanizması içinde, üye olmayan ülkelerin tarım ürünleri ithalatı üzerine konulan vergilerdir. Bu vergilerin alınmasındaki amaç, ithal edilen tarım ürünlerinden vergi alarak iç piyasadaki ürün fiyatları ile ithal fiyatları arasındaki farkı gidermektir. Birlik üretim vergileri, depolama vergileri ve şekerli ürün vergileri ile şeker piyasasını

da düzenlemeyi hedeflemişlerdir. Ancak GATT Antlaşması ile tarımsal vergiler önemli ölçüde yer değiştirmiştir (Karluk, 2014).

	1988		1989		1990		1991		1992		1993	
		%		%		%		%		%		%
B1 EAAGF Garanti	27500	60.6	26741	57.6	27522	55.9	32516	54.8	33095	51.8	35052	50.8
B2 Yapısal İşlemler Balıkçılık Tarımsal ve Bölgesel İşlemler	8410.6	18.5	10303.8	22.2	12532.5	25.5	16034.2	27	1959.5	30.7	22451.5	32.5
B3 Eğitim, Gençlik, Kültür ve Diğer Sosyal İşlemler	180.5	0.4	234.1	0.5	284.1	0.6	382.8	0.6	502.3	0.8	536.1	0.8
B4 Enerji, Nükleer Korunma, Çevre	196.4	0.4	178.2	0.4	115.4	0.2	279.2	0.5	301.6	0.5	314.5	0.5
B5 Tüketici Korunması, İç Piyasa, Teknolojik Buluş, Avrupa Bilgi Ağı	162	0.4	2209	4.8	290.6	0.6	202.3	0.4	283.5	0.4	428.6	0.6
B6 Araştırma ve Teknolojik Gelişme	1075.2	2.4	1441.4	3.1	1727	3.5	2131.8	3.6	2438	3.8	2555.8	3.7
B7 Gelişmekte Olan Diğer Ülkelerle İşbirliği	1072.8	2.4	1240.5	2.7	1912.3	3.9	3594.4	6.1	3715.5	5.8	2997.3	4.6
B8 Topluluk İşlemlerini Destekleme Harcamaları							187.1	6.3	156.1	0.2		
B0 Geri Ödemeler, Rezerv ve Garantiler	4779.4	10.5	3912.2	8.4	2457.4	5	1291.6	2.2	853.3	1.3		
Garantiler İşlem Ödenekleri Top.	43648.3	95.7	44272.1	95.4	46841.2	95.2	56679.3	95.5	60937.9	95.4	65657.6	95.1
A İdari Ödenekler	1271.4	2.8	1417.4	3.1	1515.3	3.1	1719.5	2.9	1912.7	3	2283.6	3.3
Komisyon Toplam	44648.9	98.5	45689.5	98.4	48356.5	98.3	58398.7	98.4	62850.6	98.3	67941.2	98.4
Diğer Kurumlar	695.8	1.5	736.3	1.6	851.5	1.7	970.8	1.6	1056.5	1.7	1117.2	1.6
Toplam	45344.1	100	46425.8	100	49207.9	100	59369.6	100	63907	100	69058.4	100
	1994		1995		1996		1997		1998		1999	
		%		%		%		%		%		%
B1 EAAGF Garanti	37465	51.2	38425.5	47.5	41328	47.8	41305	46.3	41487	45.4	40940	42.2
B2 Yapısal İşlemler Balıkçılık Tarımsal ve Bölgesel İşlemler	23451.5	32.1	26638.1	32.9	29407.1	34	31838.5	35.7	33792.5	37	39250.9	40.5
B3 Eğitim, Gençlik, Kültür ve Diğer Sosyal İşlemler	529.3	0.7	730.8	0.9	819.7	0.9	793	0.9	778.3	0.9	772.2	0.8
B4 Enerji, Nükleer Korunma, Çevre	332.2	0.5	217.8	0.3	220.5	0.3	185.7	0.3	192.7	0.2	195.7	0.2
B5 Tüketici Korunması, İç Piyasa, Teknolojik Buluş, Avrupa Bilgi Ağı	552.3	0.8	829.3	1	824.9	1	986.7	1	950.6	1	1157.7	1.2
B6 Araştırma ve Teknolojik Gelişme	2553	3.5	2968.7	3.7	3183.2	3.7	3500	3.9	3476	3.8	3570	3.7
B7 Gelişmekte Olan Diğer Ülkelerle İşbirliği	2997.3	4.6	4385.6	6	5724.6	6.6	5899.5	6.6	5932	6.5	6199.8	6.4
B8 Topluluk İşlemlerini Destekleme Harcamaları			110	0.1	62	0.1	30	0.1	30	0.1	30	0.1
B0 Geri Ödemeler, Rezerv ve Garantiler	318	0.4	1870	2.3	827	1.0	415	0.5	337	0.4	346	0.4
Garantiler İşlem Ödenekleri Top.	69589.9	95.1	76884.6	95	82396.8	95.2	84853.4	95.2	86976.1	95.3	92467.3	
A İdari Ödenekler	2415.8	3.3	4008.3	5	2696.7	3.1	2798.1	3.1	2845.8	3.1	4435.1	4.6
Komisyon Toplam	72003.7	98.4	80892.9	100	85093.6	98.3	87651.5	98.3	89821.9	98.4		
Diğer Kurumlar	1163.2	1.6			1431.9	1.7	1485.5	1.7	1485.5	1.6		
Toplam	73166.9	100	80892.9	100	8625.5	100	89137	100	91307.5	100	96902.4	100

Tablo 1. Bütçe Harcamaları İçinde EAGGF'nin Yıllar İtibariyle Değişimi **Kaynak:** Yılmazcan, 1999

Tablodan da anlaşıldığı gibi EAGGF, yani Tarımsal Garanti ve Yönverme Fonu giderek artmıştır. Bu da bize Avrupa Birliğinin tarımsal politikalarına ne kadar önem verdiğini ve çiftçinin yaşam standartlarını artırmayı hedeflediğini göstermektedir. Avrupa Birliğinin 1950’li yıllarda 65 milyon hektar kullanılabilir tarım alanı olduğundan ve nüfusun %7’si oranında tarım nüfusu olduğundan, ortak tarım politikası ve tarım reformu yapmak zorunlu hale gelmiştir. Üye ülkeler arasında farklı tarımsal alanları aynı düzeye getirebilmek amacıyla yapılan çalışmalar sonucunda, hem üreticilerin hem de tüketicilerin korunması sağlanmıştır. Bu çerçevede, birliğin tarım politikası üç temel ilkeye dayandırılmıştır: ortak bir pazar kurulması, topluluk tercihi ve finansal dayanışma.

Ortak tarım politikası çerçevesinde tarıma ayrılan kaynaklar artmakla birlikte Birliğin harcama kalemlerinde önemli değişiklikler yapılmış, tarım yine büyük pay olsa da (%40’ı geçmemek üzere) tarımla ilgili diğer alanlara kaydırılmıştır. Bu nedenle EAGGF rakamlarını 1999’da bırakarak tarımla ilgili diğer fonlara geçtik. Bu alanda yapılan reformlarla tarım ürünleri fiyatında rekabeti ve çiftçilere doğrudan yardımı esas alan, bunun yanında sürdürülebilir kalkınma ile çevre korunmayı amaçlayan tedbirler ön plana geçmiştir. Ekonomik uyum ve yapısal fonlar için her yıl bütçenin 1/3’ü bu kalemdaki harcamalara ayrılmaktadır. Birliğin “Gündem 2000” hedefleri çerçevesinde yapısal fonlarda (Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu, Avrupa Tarım Yönlendirme ve Garanti Fonu ve Balıkçılık Yönlendirme Mali Enstrümanı gibi) yeni bir yapılanma ile yardımlara devam edilmiştir. Yardımlar altı kalemden üç kaleme indirilmiştir. 2000-2006 yıllarını kapsayan mali perspektifte bütçenin 1/4’ü bu amaç için kullanılmıştır. Geri kalanıysa diğer yapısal fonlar için ayrılmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2003).

Yeni perspektifte, tarım daha önce ayrı bir harcama kalemi iken ve bütçeden en yüksek payı alırken, artık tek başına bir kalem olmaktan çıkarılmıştır. Buna karşılık yeni perspektifte özgürlük, güvenlik ve adalet ön plana çıkarılmış ve siyasi hedeflere ağırlık verilmiştir. Topluluk, “Gündem 2000” ile küreselleşme karşısında tarımda hem rekabet gücünü artıracaklarını, hem de verimlilik artışına yol açacağı öngörmüştür. Böylece 2006 yılında Avrupa Birliği ortak tarım politikasında, tarıma yönelik olarak yapılan sübvansiyonlar bütçenin % 46.7’si kadar gerçekleşmiştir. Birliğin tarım için ayırdığı pay %67’lerde iken % 46’lara gerilemiş ve Birlik siyasi amaçlara daha çok pay ayırır hale gelmiştir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2004).

Birliğin ortak tarım politikasına %40 ayırdığı dönemde tarım geliri %1.6 ve tarımda istihdam %5 civarındaydı. Bu oranlar, bazı üye ülkelerin, tarıma çok fazla pay ayırırken, bunun mili gelire katkısının az olduğunu gerekçe göstererek karşı görüşler ileri sürmesine yol açmıştır. Böylece, 1962’de başlatılan ortak tarım politikasının, 2006’da hedefine ulaştığı düşünülmüş ve bu durum başka politikalara öncelik verilmesine sebep olmuştur. Tüm Birlik üyeleri Avrupa tarım pazarının bir parçası olarak ortak tarım politikasını uygulamışlardır. Ortak tarım politikasının üç boyutu olarak gelir desteği, pazar desteği ve kırsal kalkınma sağlanmıştır. Ancak tarımda öngörülemeyen ve tarımı etkileyen iklim ve su koşulları gibi bazı faktörler nedeniyle her zaman istenilen sonuç alınamamıştır. Bununla birlikte Birliğin ortak tarım politikasının ne kadar başarılı olduğu ortadadır. Birlik sadece üye ülkeler için değil, diğer ülkeler için de büyük bir pazar oluşturmuştur.

Zaman içerisinde önemli değişiklik geçiren ortak tarım politikası çerçevesinde, 1.1.2018 tarihinde yeni bir tarım politikası düzenlenmiş ve bu politikanın 1.1.2023 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Bu politikalar için 2021-2027 tarihleri arasında 387 milyar Euro kaynak ayrılmıştır. Bu kaynak ayrılırken temel hedef, yeşil mutabakatın uygulanmasıdır. Organik tarım, biyoçeşitliliğin artırılması, çiftçilerin desteklenmesi ve tarımda inovasyonun artırılması gibi hususlar ön plana alınmıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2004).

5 Türkiye’de Tarım Politikası

Türkiye’de tarım dendiğinde devletle de, Türklerle de çok özdeşleşmiş bir durum ortaya çıkmaktadır. Türk devletlerin tarihini savaşlardan ve tarımdan ayrı düşünmek imkansızdır. Çünkü fetihler sonucu alınan topraklar mir’i sistem içerisinde hem tarımsal alan olarak değerlendirilmiş, hem de bu topraklar karşılığında asker yetiştirilmesi beklenmiştir. Osmanlı Devleti’nin en önemli gelir kaynağı da tarımdan alınan öşür vergisi olmuştur.

19. yüzyılda tarım kesiminin nüfus içindeki payı % 80’lerden fazlaydı. Bu dönemde aile içi tarımdan, gazar için üretimin yaygınlaşmasına geçiş en önemli değişiklik olmuştur. Bunun nedenlerinden birisi tarımsal mallardan (tütün, üzüm, incir, ham ipek gibi) yapılan ihracatın artmasıdır. Bu dönemde ortaya çıkan bir başka özellik tarımda çalışan nüfusun artmasıdır. Demiryollarının artması da pazar için yapılan tarımsal ürünlerde artışa yol açmıştır (Pamuk, 2019).

I. Dünya savaşı öncesinde bugünkü sınırlarımız içinde mevcut alandan yapılan üretimin % 20’sinden fazlasının ihraç edildiği tahmin edilmektedir (Pamuk, 2019). Bu dönemde göze çarpan en önemli tarımsal özelliklerden birisi de bölgeler arası farklılıklardır. Tarımsal ürün ihracatı Batı Anadolu, Marmara, Doğu Karadeniz ve Adana bölgesinden yapılmıştır. Özellikle İzmir limanı ihracatta önemli rol oynamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan bir başka özellik, yabancılara toprak satın alma hakkı tanınmasıdır. İngilizler toprak satın alarak kapitalist çiftlikler kurmaya kalkışmış, ancak yeterli çalışan işçi bulamadıkları için başarılı olamamıştır. Bu dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da, ne yazık ki feodal düzenin hakimiyeti nedeniyle dışa açık bir tarım ihracatı fazla gelişmemiştir.

İngiliz kaynaklarından edinilen bilgilere göre, 1859-1860 yıllarında devletin en önemli gelir kaynakları aşar, domuz resmi, tütün resmi, balık avı resmi, orman ürünleri varidatı ve, devlet çiftlikleri gelirlerinden oluşmaktaydı

(Varcan, 2000). Vergilerin içinde en büyük pay aşar vergisinini. Bu da dönemin en önemli gelir kaynağının tarım olduğunu göstermektedir. Nitekim, aşar vergisi devletin tarımsal ürünlerden, onda bir oranında ve aynı olarak aldığı bir vergidir. 1838'den sonra zirai ürün ticareti serbestleştirildiğinden, devlet tekelleri ve devlet alımları önemli ölçüde tasfiyeye uğramıştır (Tabakoğlu, 1985). Tarımın modernleşmesi sonucunda kapitalistleşme için ortam hazırlanmıştır.

5.1 Cumhuriyet Döneminde Tarım

Cumhuriyetle birlikte 1923 yılından itibaren ülkenin kalkınma politikalarında önemli adımlar atılmıştır. 1923 yılında nüfus 12.6 milyondur ve nüfusun % 90'ı köylerde yaşıyordu. Uzun süren harplerin sonucu tarım kesiminde aktif çalışacak nüfusta önemli azalmalar meydana gelmişti. Ekonomide tarımın gayrisafi milli hasıla içindeki payı % 40'larda idi. O dönemde en büyük pay tarımdı. Bu da bize vumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin tam anlamıyla bir tarım ülkesi olduğunu göstermektedir.

Türkiye dünya ile de uyumlu bir şekilde 1923'ten 1980 yılına kadar farklı ekonomik modeller uygulamıştır. Bunlar sırasıyla, liberal ulusal ekonomi dönemi (1923-1933), devlet müdahalesi ile kalkınma dönemi (1933-1950), liberal ekonomi dönemi (1950-1960) ve planlı ekonomi dönemi (1960 -1980) olarak adlandırılabilir (Ertuna, 2009). 1980 yılından sonraysa Türkiye ithal ikame sistemini bırakmış ve küresel ekonomiye bütünleşebilmek için yeni liberal ekonomiye geçmiştir.

İlk dönemde İzmir İktisat Kongresi'nde alınan tedbirler çerçevesinde ülkenin sanayi toplumuna geçmesi için birtakım çalışmalar yapılmış, yabancı sermayeden uzak durulmuş, ancak bu dönemin sonuna gelindiğinde ülke ekonomisinde fazla bir değişiklik olmamıştır. Tarımla ilgili alınan en önemli karar, 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Ancak bu verginin yerine uygun bir vergi getirilememiştir.

İkinci dönem olan 1933-1950 dönemi daha çok devletçi politikaların ve Keynesyen ekonomik modelin de bir ölçüde uygulandığı, sanayileşmeye önem verilen bir dönemdir. 1933'ten sonra, devlet öncülüğünde çok sayıda sanayi tesisi kurulmuş ve II. Dünya savaşına rağmen Türkiye çok ciddi bir kalkınma hamlesini gerçekleştirmiştir. Tarım bu dönemde bir ölçüde sanayileşmenin gerisinde kalmıştır.

Liberal politikaların uygulandığı 1950-1960 dönemindeyse, serbest piyasa kuralları uygulamaya çalışılmıştır. Ancak artan yüksek enflasyon ve sabit kur ve faiz politikası tüm dengeleri bozmuş, devlet 1958 yılında moratoryum ilan etmiş ve yüksek devalüasyonla karşılaşmıştır. Bu dönemde ekonomide tarım kesimine verilen önem artmıştır. Marshall Yardımı ile sağlanan fonlarla tarım araçları ithalatının gerçekleşmesi, ekili alanların artmasına ve ürün artışına yol açmıştır. Böylece 1953 yılına kadar tarımsal üretim % 40 artmıştır. Son 200 yılda tarımsal üretimin bu denli hızlı artış gösterdiği bir dönem olmamıştır (Pamuk, 2019).

Ancak bu parlak dönem ne yazık ki uzun sürmemiş, tarıma dayalı büyüme politikası bazı zaaflar ortaya koymuştur. Tarım aynı zamanda iklim koşullarına da bağlı olduğundan, üretim bazı dönemlerde azalmaya başlamıştır ve ülke ekonomisi de giderek bozulmuştur. Bu dönem başlangıçta tarım ağırlıklı bir kalkınma programı iken devamı sağlanamadığından giderek ekonomik dengelerin bozulmasına yol açmıştır. Ancak bu dönem, kırsal kesimde her zaman tarımın altın yılları olarak hatırlanmaktadır.

Planlı dönem olan 1960-1980 yılları arasındaysa kamu sektörü için emredici, özel sektör için ise özendirici nitelikte olan planlar yapılmıştır. Başlangıçta ekonomi bir ölçüde düzelmiş iken 1973 Petrol Krizi, 1974 Kıbrıs Barış Harekati ve dünya ekonomik konjonktüründe de yaşanan sorunlar nedeniyle ekonomik dengeler tekrar bozulmuştur. 1960'lı yıllar planlı kalkınma modeli ile birlikte sanayi sektöründe önemli artışlara yol açmıştır.

1930'lardan sonra yeni toprakların üretime açılması ve tarımda makinalaşmanın artmasıyla, nüfusun hızlı bir şekilde artmasına rağmen ülkede gıda sıkıntısı olmamış, kendi kendine yeten bir üretim dönemi olmuştur. 1960'lı yıllarda gübre kullanımının artması, traktör sayısındaki yüksek artış, sulama faaliyetlerinin artması, 1970'lerin sonuna kadar tarımsal üretimin ve kazançların artmasına katkıda bulunmuştur. Bu gelişmelerden feodal yapının bir türlü aşamadığı Güneydoğu Anadolu bölgesi yararlanamamıştır.

II. Dünya savaşı sonrasında, açık ve rekabetçi siyasal rejim, küçük ve orta ölçekli üreticilerin kentlere göç etmesine yol açmıştır. Bu göçler ülkenin iktisadi ve sosyal yapısında önemli sonuçlar doğurmuştur. Artık tarımdan imalat sanayine doğru bir yöneliş olmuş, kentleşme oranı çok hızlı artarken, tarımın iş gücü içindeki payı %80'lerden %50'lere düşmüştür. Tarımın GSYİH'deki payı da %42'den %25'e düşmüştür.

5.2 1980 Sonrası Uygulanan Neoliberal Politikalar

1980 sonrası Keynesyen politikalarından vazgeçilmesiyle, kamu harcamalarının kısıldığı, refah devleti politikalarından vazgeçildiği, özelleştirmelerin arttığı neoliberal iktisat politikalarına doğru yeni bir döneme girilmiştir. 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte iktisadi istikrarın ön plana alındığı dışa dönük ihracata öncelik veren ithal ikameci sistemden vazgeçilen bir düzene geçilmesi hedeflenmiştir. Tüm dünyada esen arza dayalı iktisadi görüş rüzgarları, ülkemizde de uygulamaya konulmuştur. ABD, İngiltere ve Türkiye de uygulanan bu yeni ekonomik model başlangıçta ihracatta önemli artışa yol açmış, 1987'ye kadar bir ölçüde ekonomik istikrar sağlamış, ancak 1987-2001 arasında yaşanan siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar çok ciddi krizlerin yaşanmasına yol açmıştır. 1995'te AB ile imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması da Türkiye'ye fazla bir katkı sağlamamıştır.

2001 yılında yaşanan finansal kriz ülkeyi çok olumsuz etkilemiş ve siyasette önemli değişikliklere yol açmıştır. 2001 sonrası IMF'nin de öngördüğü politikalar çerçevesinde sıkı bir mali disiplin uygulanmış, özelleştirme artmış, enflasyon denetim altına alınmış ve ülke ekonomisi toparlanma sürecine girmiştir. Ancak 2008-2009 yılında başlayan küresel krizle birlikte ihracat ve yatırımlar azalmıştır.

Neoliberal politikalar tüm dünyada olduğu gibi bizde de yoksulluğu artırmış, bu durum sosyal politikalara ağırlık verilmesini sebep olmuştur. Tarım kesiminde IMF'nin de baskısıyla tarımsal destek uygulaması kaldırılmış, ancak yerine çiftçiyi koruyan ve verim artışı sağlayan yeni politikalar konulamamıştır. Kırsal alanda nüfus önemli ölçüde azalmış, kırsal alanlar yaşlı ve eğitimsiz kişilerin yaşadığı alanlara dönüşmüştür. Bu politikaların olumsuz etkilerini gidermek amacıyla bazı destek programları uygulamaya konulsa da pek etkisi olmamıştır.

1980'den 2010 yılına kadar nüfus hızla artarken tarımın iş gücü içindeki payı %50'lerden %25'e düşmüştür. Tarımın GSYİH'deki payı ise %25'ten %9'a düşmüştür. Bu veriler bize ülke ekonomisi içindeki tarımın payının çok azaldığını göstermektedir. Türkiye yurt dışından her türlü hububatı, meyveyi, sebze ve hatta samanı bile ithal eden bir ülke konumuna gelmiştir.

Ülkenin bir ithalat cenneti haline getirilmesi sonucu, tarımsal desteklerin de azalmasıyla yıllar önce üretimi kendi kendine yeten yedi ülkeden biri olan Türkiye, bugün pek çok gıda maddesini ithal etmektedir ve aniden ortaya çıkan Ukrayna-Rusya savaşı sonrasında ciddi bir sıvı yağ ve buğday krizi ile karşı karşıya kalmaktadır. İthalatın bu denli artması sadece gıda krizine yol açmamış, döviz kurlarında yaşanan artış sonucu bütçe açığının ve dış ticaret açığının da önemli ölçüde yükselmesine sebep olmuştur.

6 Afrika Ülkelerinde Tarım Politikası

Afrika ülkelerine genel olarak bakıldığında, ülkelerin büyük çoğunluğunun açlıkla mücadele eden, sanayinin neredeyse hiç olmadığı, tarımın da her bölgede yapılamadığı bir görüntüde olduğu görülür. Dünya geneli içinde yoksulluğun ve açlığın en fazla görüldüğü kıta Afrikadır. Yoksulluğun azaltılmasında tarımın etkin bir faktör olacağı bilinmekte ve çeşitli uluslararası kuruluşlar bu konuda çalışmalar yapmaktadır. IMF tarafından 2021 yılında yayınlanan bir raporda Afrika Kıtasında kısa ve uzun vadede yapılacak ekonomik reformlar içinde tarım sektörüne öncelik verilmiştir (IMF, 2021).

Osabohien vd. tarafından yapılan bir çalışmada, tarımsal kalkınmanın Afrika'da yoksulluğun azaltılmasında %13.74 ile %47.90 oranında bir etki yaratacağı öngörülmüştür (Osabohien, vd, 2019). Afrika yüzyıllardır çok geniş arazilere sahip olmasına rağmen, ekilebilir alanların fazla kullanılmadığı, sahip olduğu madenler nedeniyle emperyalist ülkelerin her türlü sömürsüne açık olarak kullanıldığı, yerli halkın ise ya Amerika'da ya da bizzat Afrika'da köle olarak kullanıldığı bir kıtadır. Tarım sadece istihdam sağlamada kullanılan bir sektör değil, tasarrufların, vergilerin ve kamu maliyesinin de başlıca kaynağıdır. Nijerya, Bostvana ve Güney Afrika dışında, Sahra Altı ülkelerin çoğunluğu tarım ülkesidir. Bu ülkelerde tarım gerekli altyapıya sahip olmadığından istenilen verim elde edilememektedir. Güney Afrika'da verilen özgürlük mücadeleleri, siyahların toprak sahibi olamamalarından da kaynaklanmış ve yaşamlarını bu şekilde sürdürmeye devam edip etmeyeceklerini göstermiştir. Güney Afrika'daki ırkçı rejim ancak 1994 yılında çökmüştür. Bu zamana kadar, tarım ve madencilikle uğraşan seçkinler, siyahları düşük ücretlerle çalıştırarak yüksek gelirler elde ediyorlardı. Siyahlara %40 oranında teşvikler verilmesi 1997'de yapılan reformda öngörüle de, bugün bile istenilen sonuca ulaşamamıştır (Acemoğlu ve Robinson, 2019).

Yoksulluk en genel tanımlamayla insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı durumdur ve çok boyutludur. Çok boyutlu insani gelişim endeksiyle, ülkelerin sağlık, eğitim ve gelir açısından gelişmişlik düzeyleri görülebilir. Afrika'da yoksulluk düzeyi en yüksek ve insani gelişim endeksi en düşük yedi ülke, tarımın GSYİH içindeki payı açısından aşağıdaki tabloda görülebilir (UNDP, 2020):

Ülke	Çok Boyutlu Yoksulluk	İnsani Gelişim Endeksi	Tarımın GSYİH İçindeki Payı (%)
Nijer	0.590	189	37.8
Çad	0.533	187	42.6
Güney Sudan	0.580	185	10.4
Burundi	0.403	185	28.9
Mali	0.376	184	37.3
Mozambik	0.411	181	26.0
Burkina Faso	0.519	182	20.2

Tablo 2. Afrika'da Çok Boyutlu Yoksulluk ve Tarımın GSYİH İçindeki Payı **Kaynak:** UNDP, 2020

Tabloda görüldüğü gibi, en yoksul ülkede yoksulluğun boyutu çok yüksekken, tarımın GSYİH içindeki payı da oldukça yüksektir. Afrika'da tarım arazileri konusu günümüzde başka bir boyuta taşınmıştır. Tarımda yaşanan olumsuzluklar gelişmiş ülkeleri farklı yollar ve yöntemler aramaya itmiştir. Gelişmiş ülkeler ve küresel güçler bugün ve gelecekte ortaya çıkacak gıda açığını yurt dışında, özellikle Afrika kıtasında uzun süreli toprak kiralama

veya satın alma yoluyla kapatmaya başlamışlardır. Dünya Ticaret Örgütünün raporuna göre, yabancı yatırımcılar yoksul ülkelerde tarım arazisi kiralamaya ve satın almaya çalışmaktadır. Bu rapora göre, satın alınan ve kiralanılan toprakların miktarı 47-56 milyon hektar arasındadır. Liberya'da tüm tarım arazileri yabancılar tarafından işletilmektedir. Mozambik'te verimli tarım arazilerinin %29'u yabancılara aittir (WTO, 2013).

Bu ülkeler, yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, yoksulluk sıralamasında en altta yer alan ülkelerdir. Bu toprakları satın alan ülkelerin başında İngiltere, ABD ve Çin gelmektedir. Kongo, Endonezya, Filipinler ve Sudan ise en çok topraklarını kiraya veren ülkelerdir. Kongo 8.1 milyon hektarı, Endonezya 7.1 milyon hektarı, Filipinler 5.2 milyon hektarı, Sudan ise 4.7 milyon hektarı ya kiraya vermiş ya satmıştır (WTO, 2013).

İngiltere'nin tarım arazisi ada ülkesi olması nedeniyle yeterli olmayabilir. Ancak ABD ve Çin çok büyük yüzölçümüne sahip olan ülkelerdir. Bu emperyalist ülkelerle birlikte çok geniş tarım arazisine sahip olan Türkiye de bu yoksul ülkelerde toprak kiralama yoluna gitmektedir. Ukrayna, Latin Amerika ülkeleri, Venezuela ve Sudan'da tarım arazilerinin kiralandığı bilinmektedir. Türkiye'de üretim açığı olan ayçiçeği, mısır, pamuk, susam, şeker kamışı, buğday gibi ürünlerin bu ülkelerde üretileceği resmi otoriteler tarafından açıklanmıştır.

7 Sonuç

Tarım geçmişte ülke ekonomilerin temelini teşkil ederken, sanayi devrimi ile birlikte sanayinin gelişmesi, ülke nüfusunun tarımdan sanayiye kayması ve tarımda makinalaşma sonucu verimin artması ülkelerin de farklı gelişme modelleri aramasına yol açmıştır. Özellikle 20. yüzyıldan sonra gelişmiş ülkeler tarımı ikinci plana atmıştır. Avrupa Birliği bu dönemde tamamiyle gelişmiş ülkelerden ibaret iken, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile birlikte genişlemiş ve tarıma büyük önem vermiştir. 1962 yılından itibaren Topluluk Ortak Tarım Politikası, tarımın gelişmesine, çiftçilerin hayat standartlarının artmasına ve Avrupa'da tarım ürünleri bolluğuna yol açmış, gıda krizi gibi bir problemle karşılaşmamıştır. Daha sonra kaynaklarını tarımdan ziyade yapısal fonlara ayırmışlardır.

Türkiye'nin tarım geçmişine bakıldığında, ülkenin tarım ülkesi olduğu kabul edilmekle birlikte, 1950-1960 dönemi dışında tarım politikalarına ağırlık verilmemiş, bazı palyatif tedbirlerle yetinilmiş ve tarım kendi haline bırakılmıştır. Ayrıca son elli yılda yaşanan iklim değişiklikleri, biyoçeşitlilik erozyonu, arazi bozulması, kuraklık ve kötü su kullanımı toprakların giderek çölleşmesine yol açmıştır. Bu durum gelecekte ciddi gıda krizleri ile karşılaşabileceğimizi bize göstermektedir. Günümüzde kurak alanlar toplam karasal alanların yarısına ulaşmak üzeredir. Erozyon yoluyla arazi bozulması çok artmıştır. Dünya nüfusunun 1/4'ü çölleşmiş bölgelerde yaşamaktadır. Çevre kirliliği inanılmaz ölçüde artmıştır. Kişi başına düşen temiz içilebilir su miktarı azalmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'de kırsal kesim nüfusu çok azalmış, köyden kente yapılan göçler nedeniyle tarımda çalışacak işgücü azalmış, ancak şehre göç eden bu nüfus için de yeterli istihdam sağlanamamıştır.

1980 sonrası ekonominin dışa açılması, ihracatı artırmakla birlikte, ithalatı da çok artırmıştır. Tarımsal desteğin yeterli olmaması, ciddi bir tarım politikası hazırlanıp uygulamaya konulmaması, her tür gıda maddesinin ithal edilmesi sonucunda tarım bugün gelinen noktada yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Verimli toprakları ve iş arayan ama bulamayan ciddi bir nüfusu varken, kendi köylüsü açlık ve yoksulluk sınırının altında yaşarken Türkiye'nin yurt dışında tarım arazisi kiralaması kabul edilebilir bir politika değildir.

Afrika ülkelerinin arazilerinin çok gelişmiş ülkeler tarafından kiralanması da çok ciddi sonuçları olabilecek yeni bir tür emperyalist yöntemdir. Kendi halkları, çocukları açlık ve sefalet içinde yaşarken, ülkelerinde üretilen ürünlerin başka ülkelere gitmesi çok ağır bir problemdir.

Gıda krizinde başka ülkelere güvenmenin ne kadar ağır bir sonucu olduğunu gösteren yeni bir gelişme de Ukrayna-Rusya savaşıdır. Bölgenin tahıl ihtiyacını karşılayan Ukrayna ve Rusya, hem üretim hem de lojistik problemleriyle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin eğer Ukrayna'da kiralandığı toprak varsa o topraklar nasıl ekilip biçilecektir? Büyük bir göç yaşadıkları için kimler çalışacaktır? Ayrıca ürün taşıyan gemiler buldukları yerden ayrılmamaktadır. Sonuçta, iki ülkeden gıda temin eden ülkeler gıda sıkıntısı ile karşılaşacaktır.

Avrupa Birliği'nin 60 yıl önce gıda gerekliliğini görerek çok ciddi tedbirler aldığı bir dönem yaşanırken, başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelerin ciddi tedbirler almadığını görmek çok üzücüdür. Türkiye kendi kendine yeten ve çok çeşitli ürün yelpazesine sahip bir ülkeyken, özellikle 1980 sonrası dönemde gerekli tedbirlerin alınmadığı bir ülke olmuştur. Bu yaşanan krizden sonra uzun vadeli gerekli ekonomik tedbirlerin alınması umulmaktadır.

Kaynakça

- Acemoğlu, D., & Robinson, J.A. (2019). *Dar Koridor*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Ertuna, Ö. (2007). *Yeni yüzyılın eşiğindeki Türkiye ekonomisi*. İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası.
- EU Commission (1998). *The Community Budget, Facts in Figures*. Office for Official Publications of the European Communities, Lüksemburg.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2004). *Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası*. İKV Yayınları, İstanbul.

- IMF (2021). *Regional Economic Outlook, Sub-Saharan Africa*. IMF Yayını, Washington.
- Karluk, R.S. (2014). *Türkiye Ekonomisi*. Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Kazgan, G. (1977). *Tarım ve Gelişme*. İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Osabohien, R., Matthew, O., Gershon, O., Ogunbiyi, T., & Nwosu, E. (2019). Agriculture development, employment generation and poverty reduction in West Africa. *The Open Agriculture Journal*, 13(1).
- Pamuk, S. (2019). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- UNDP (2020). *Annual Report*. Birleşmiş Milletler Yayını, New York.
- WTO (2013). *World Trade Report*. WTO Yayını, Cenevre.
- Varcan, N. (2000). *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları*. Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Yılmazcan, D. (1999). *Avrupa Topluluğu Bütçe Politikası*. Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, İstanbul.

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Yenilikçilik Üzerindeki Etkisinde Toplam Kalite Yönetiminin Aracı Rolü

Özet

Bu çalışma, insan kaynakları yönetiminin çalışanların yenilikçiliği üzerindeki etkisini ve bu ilişkide toplam kalite yönetimi uygulamalarının aracı rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Yenilikçilik; örgütlerin hayatta kalmasında, rekabet avantajı elde etmesinde ve sürdürmesinde kritik başarı faktörlerinden biri olarak önemli bir konudur. Yenilikçi bir organizasyon yapısı oluşturmak için en önemli unsurlardan entelektüel sermaye ve dolayısıyla insan kaynakları yönetimi yazında oldukça fazla ilgi görmektedir. Doğru kişiyi seçmek, beceri ve yetenekleri geliştirecek ortamı oluşturmak, ideal bir kariyer yönetimi ile yenilikçi çabaları teşvik etmek ciddi bir sorun haline gelmektedir. Öte yandan toplam kalite yönetimi, insan kaynakları yönetiminin inovasyon üzerindeki etkisini pekiştirme potansiyeline sahip bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Çalışma kapsamında, bu ilişkiler ampirik araştırma ile test edilmiştir. Bu amaçla yazında geliştirilmiş olan ölçeklerden bir anket formu oluşturulmuş ve havacılık sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede çalışanlara uygulanmıştır. Saha çalışması sonucunda 252 kişilik bir veri seti elde edilmiştir. İlk olarak yapı geçerliği; geçerlik ve güvenilirlik testleri uygulanarak kontrol edilmiştir. Daha sonra çalışma kapsamında oluşturulmuş olan hipotezler yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, stratejik insan kaynakları yönetiminin toplam kalite yönetimi uygulamaları ve inovasyon üzerinde anlamlı ve olumlu etkisi olduğu saptanmıştır. Toplam kalite yönetimi uygulamalarının da yenilikçilik üzerinde önemli ve olumlu bir etkisi söz konusudur. Bu ilişkide toplam kalite yönetiminin aracı rolü ise kısmen doğrulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Stratejik insan kaynakları yönetimi, Yenilikçilik, Toplam Kalite Yönetimi, Havacılık sektörü

The Mediating Role of Total Quality Management in the Relationship between Strategic Human Resources Management and Innovation

Abstract

This study aims to analyze the impact of human resources management on the innovativeness of employees and the role of total quality management practices as mediator in this relationship. Innovativeness is an important issue for all organizations as one of the critical success factors in surviving and, achieving and maintaining a competitive advantage. In order to build an innovative organization structure, intellectual capital and therefore human resources management attract a lot of attention in the literature. And choosing the right person, shaping an environment for developing skills and abilities, and promoting innovative efforts with an ideal career management become a serious issue. On the other hand, total quality management stands out as a phenomenon that has the potential to reinforce the effect of human resources management on innovation. These relationships were tested by empirical study. For this purpose, a questionnaire was formed from the scales developed in the literature and field study was applied to employees in an enterprise operating in the aviation sector. As a result of the field study, a data set of 252 people was obtained. Firstly, the construct validity was tested by applying validity and reliability tests. And then the hypotheses were tested through structural equality modeling. As a result of the analyses, we found that strategic human resources management has significant and positive effect on total quality management practices and innovation. Total quality management practices have a significant and positive effect on innovation. The mediating role of total quality management in this relationship has been partially confirmed.

Keywords: Strategic human resources management, Innovation, Total Quality Management, Aviation industry

Mrs. Hicran Torun (Beykent University, Istanbul, Turkey)

OrCID: 0000-0003-0387-8444 **E-mail:** hcrntrn@gmail.com

Prof. Dr. Bahaddin Sinsoysal (Istanbul Gedik University, Istanbul, Turkey)

OrCID: 0000-0003-2926-2744 **E-mail:** bahaddin.sinsoysal@gedik.edu.tr

Dr. Hasan Boztoprak (Beykent University, Istanbul, Turkey)

OrCID: 0000-0002-7560-367X **E-mail:** hasanboztoprak@beykent.edu.tr

1 Giriş

Son yirmi yıl içerisinde iş yaşamı geçmişte hiç olmadığı kadar bir dönüşüm yaşamıştır. Ürünler, süreçler, teknolojiler, pazarlar ve işletmeleri ilgilendiren daha birçok şey günümüzde, geçmişte olduğundan daha hızlı ve daha yoğun bir şekilde değişim göstermektedir. Açık sistem anlayışı çerçevesinde işletmelerin çevrelerindeki bu değişime kayıtsız kalmaları mümkün olmayıp yaşamlarını sürdürmek için bu değişimin içerisinde yer almaları önem arz etmektedir. Fakat bu hususla ilgili önemli bir soru işletmelerin, bu değişimin neresinde olacaklardır ki bu sorunun cevabı rekabet üstünlüğünü ve dolayısıyla işletme karlılığını önemli ölçüde belirlemektedir. Nitekim Miles ve arkadaşları (1978) tarafından öncü, analizci, savunmacı ve tepkici olarak sınıflandırılan strateji tipolojisi bu noktaya dikkat çekmektedir. Öncü ve analizci stratejileri benimseyen işletmeler geleceğe yön verme potansiyeline sahip işletmeler olup değişimde ön safta yer almakta ve değişimi yönetmektedir. Savunmacı ve tepkici stratejileri benimseyen işletmeler ise aksine değişime direnç gösteren ya da değişimi geriden izleyen işletmeleri ifade etmektedir ve bu işletmelerin pazar paylarını büyütme ya da rekabet avantajı elde etmeleri pek mümkün değildir.

İşletmelerin değişime öncülük edebilmeleri ve buldukları endüstriye yön verebilmeleri için yenilikçi olmaları günümüzde daha da önem kazanmıştır. Yenilikçilik ile işletmeler sektöre yeni bir yaklaşım, tutum ve alışkanlık kazandırarak rakipler, tedarikçiler ve müşteriler için referans noktası oluşturabilmektedir. Fakat yenilikçilik kısa bir süre içerisinde ortaya çıkan bir durum olmayıp birbirini tamamlayan kaynak yığınının koordinasyon içerisinde bir araya gelmesi gerekmektedir ki bu da işletme için önemli bir yatırımı ifade etmektedir. Söz konusu kaynak yığını içerisindeki kilit unsur ise insandır. Doğru insanın istihdam edilmesi, ihtiyaç duyulan eğitim-geliştirme programlarının uygulanması, adil bir kariyer planlamasının icrası ve çalışanların üst seviye ihtiyaçlarına cevap veren bir anlayışın benimsenmesi bu noktada önemlidir. Başka bir ifadeyle olayları farklı bir pencereden görebilen çalışanın işe alınması; bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirecek eğitim programının uygulanması; gelecek yıllarda işletmedeki pozisyon ve yerini şeffaf bir şekilde görebilmesi ve kendini gerçekleştirme imkânı sunan bir örgütsel yapı ve iklim oluşturulması yeniliğin ortaya çıkması için oldukça önemlidir.

Diğer yandan işletmelerin, sadece ürün ve hizmet alanında değil yönetim, strateji, süreç ve işletme davranışı konusunda da yenilik ortaya koymaları gerekmektedir. Bunun için de bütüncül bir yönetim anlayışı sunan toplam kalite yönetimi (TKY), yenilikçilik için önemli olmaktadır. TKY, örgütsel süreçleri tanımlayarak formel bir iş tasarımı ortaya çıkarmakta ve böylece çalışanların önünü görmesini sağlamaktadır. Yine süreçleri kişilerden bağımsız bir hale getirerek kurumsal hafızayı geliştirmekte ve bu da çalışanların faydalanabilecekleri bilgi havuzunun oluşmasını olanak tanımaktadır. Ayrıca çalışanların gereksiz iş ve süreçlerle uğraşmasını engelleyerek örgütsel enerjinin katma değeri yüksek faaliyetlere ve temel yetkinliklere aktarılmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle TKY, çalışanların yenilikçi çabalarını tetikleyecek, destekleyecek ve organize edecek bir örgüt iklimini oluşturmaktadır.

Söz konusu bu durumlar bütün olarak değerlendirildiğinde stratejik insan kaynakları ve toplam kalite yönetimi uygulamalarının, işletmelerin yenilikçi çabaları için önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede çalışma; yenilikçiliği, stratejik insan kaynakları ve toplam kalite yönetimi bağlamında açıklamayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışmanın özellikle yenilikçilik yazınına farklı bir bakış açısı sunması beklenmektedir. Ayrıca stratejik insan kaynakları ve toplam kalite yönetimi yazınlarına da metodolojik farklılık katacağı düşünülmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın devam eden bölümünde öncelikle yazın taraması yapılmıştır. Olgulara ilişkin daha önce yapılmış ulusal ve uluslararası ölçekteki çalışmalar incelenerek yazının mevcut durumu ortaya konulmuştur. İkinci aşamada ise araştırmaya konu kavramlar, tanımsal düzlemde incelenmiştir. Daha sonra yazındaki mevcut tartışmalar bağlamında oluşturulan araştırma modeli ve hipotezler çerçevesinde değişkenler arası ilişkiler görgül olarak tahlil edilmiştir. Elde edilen bulgular yazındaki mevcut çalışmalar ekseninde tartışılmış ve çalışmanın bilimsel katkısı ve önemi sunulmuştur. Sonuç ve öneriler bölümünde de araştırma bulgularının hem akademik hem de pratik çıkarımları ele alınmış ve gelecekte yapılabilecek araştırma konseptleri sunulmuştur.

2 Yazın Taraması

Vanhala ve Ritala (2016: 98), stratejik insan kaynaklarının çalışanların yeteneklerini ve yenilikçi yönlerini geliştirici bazı özelliklerini ifade etmektedir. Öncelikle insan kaynakları yönetimi, çeşitli eğitim ve gelişim olanakları sağlayarak çalışanların mevcut becerilerinin geliştirilmesini sağlamaktadır. İkincisi objektif performans değerlendirme programları ile çalışanların dışsal motivasyonları artırılmaktadır. Üçüncüsü, çalışanlara karar süreçlerine katılım imkânı sunmakta ve böylece çalışanlar işlerini daha iyi nasıl yapabilecekleri konusunda söz sahibi olmaktadır. Dördüncüsü, çalışanlara kariyer fırsatları sunmaktadır. Beşincisi çalışanların adalet algıları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Son olarak ise çalışanların rol ve görevleri; beceri ve yeteneklerini dikkate alacak şekilde tasarlanmaktadır. Özellikle entelektüel sermaye olgusu çerçevesinde insan kaynakları yönetimi yenilikçiliği olumlu yönde etkilemektedir (Leitner, 2011). Bu görüşleri destekler biçimde yaptıkları ampirik çalışma neticesinde Stock ve arkadaşları (2013: 933), yenilik odaklı eğitim ve geliştirme ile işe alım uygulamalarının işletmelerdeki AR-GE faaliyetlerini olumlu etkilediğini bulmuşlardır. Karasek (2020: 108) de seçim, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, motivasyon, bilgi ve yetenek yönetimi gibi bazı insan

kaynakları yönetimi uygulamaları ile yenilikçilik çalışmalarına dair süreçler arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Ulusal yazındaki çalışmalarda da bu etkiyi görmek mümkündür. Tokmak, 2008 yılında yapmış olduğu doktora tezi neticesinde stratejik insan kaynaklarının örgütlerdeki yenilikçi yeteneği artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Demirtaş (2013), savunma sanayii firmalarındaki çalışanlar üzerine yapmış olduğu anket çalışması neticesinde kadrolama, eğitim, performans değerlendirme ve katılım gibi çeşitli stratejik insan kaynakları uygulamalarının hem yönetim hem de teknik anlamdaki yenilikçilik üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki ettiği sonucuna ulaşmıştır. Atar ve Konaklıoğlu (2016) yaptıkları çalışma neticesinde stratejik insan kaynakları uygulamalarından işe seçim süreci, eğitim süreci ve kurum içi işgücü piyasa düzeni boyutlarının yenilikçiliği anlamlı ve pozitif etkilediğini saptamışlardır.

Diğer yandan stratejik insan kaynakları uygulamaları, toplam kalite yönetiminin başarısında önemli bir etken niteliğindedir. Nitekim yapılan ampirik çalışmalar bu ilişkiyi doğrulamaktadır. Gowen ve arkadaşları (2006) sağlık sektöründe yaptıkları ampirik çalışma ile stratejik insan kaynakları yönetiminin toplam kalite programının sonuçları üzerinde etki ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Al Shra'ah ve arkadaşları, (2013) stratejik insan kaynakları ile toplam kalite yönetimi arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Yazında fazlaca olmasa da mevcut çalışmalar, toplam kalite yönetimi uygulamaları için stratejik insan kaynaklarını yönetiminin önemini ortaya koymaktadır.

Toplam kalite yönetimi ile yenilikçilik arasındaki ilişki ise daha genel bir nitelik taşımaktadır. Nitekim bu ilişkiyi yapılan ampirik çalışmalarda da görmek mümkündür. Akgün ve arkadaşları (2014), Chaudhry ve arkadaşları (2018), Hafeez ve arkadaşları (2018), toplam kalite yönetiminin yenilikçilik üzerinde etkisini görgül olarak ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalarda en göze çarpan çıkarım; insan ve süreç yönetimi, liderlik, müşteri odaklılık, stratejik planlama, bilgi teknolojileri ve analiz süreçleri gibi toplam kalite yönetimi uygulamalarının işletme yenilikçiliği için hayati öneme sahip olduğudur. Ulusal yazında, Filiz ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan ampirik çalışma da TKY odaklı insan kaynakları yönetiminin yenilikçiliği anlamlı ve pozitif olarak etkilediği saptanmıştır.

3 Kavramsal Çerçeve

3.1 Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi

Stratejik insan kaynakları yönetimi; eğitim ve yetkinlik düzeyi yüksek, beklentileri farklılaşmış ve entelektüel birikime sahip çalışanları yönetebilecek yeni bir yönetim anlayışına dair duyulan ihtiyacın ürünüdür. Nitekim insan kaynakları yönetiminin, geleneksel görev tanımının ötesinde daha birçok görevi üstlenmesi ve yerine getirmesi, günümüz insan kaynakları yönetiminin geleneksel fonksiyonlarından önemli ölçüde farklılaşmasına yol açmıştır (Akdemir, 2017: 20). Nihayetinde, insan kaynakları yönetimini uzun vadeli bir perspektifle ele alan ve stratejik planlama ile entegre bir niteliğe büründüren stratejik insan kaynakları yönetimi ortaya çıkmıştır. Wright ve McMahan (1992: 298) kavramı, örgütlerin hedeflerine ulaşmasını sağlamak için planlanmış insan kaynakları dağıtım ve faaliyetlerinden oluşan örüntü olarak tanımlamıştır. Armstrong (2019: 38) da kavramın tanımına süreç boyutunu kazandırmakta ve amaçlarını özetle; yetenekli, örgüte bağlı ve iyi motive olmuş çalışanları kazandırarak örgütün stratejik yeteneklerini geliştirme, insan kaynakları uygulamalarının örgütün bütününe ya da diğer birimlere ait strateji, politika ve uygulamalarla uyumlu olmasını sağlama, tutarlı ve pratik insan kaynakları politika ve programlarıyla çalışanların bireysel ve kolektif beklentilerini karşılayarak çalkantılı dönemlerde onlara yön duygusu kazandırma olarak ifade etmektedir. Gerek akademik ve gerekse pratik alanda önemi giderek artan stratejik insan kaynakları yönetimi hem toplam kalite yönetiminin etkinliği hem de yenilikçilik çabalarının başarıya ulaşması için gerekli örgütsel yapının ve işleyişin oluşması için önemlidir.

3.2 Toplam Kalite Yönetimi

Toplam kalite yönetiminin temel varsayımları; kalite, insanlar, örgütler ve üst yönetimin rolüdür (Hackman ve Wageman, 1995: 310). Söz konusu bu varsayımlar, kavramın adına da yansıyan bütüncül bir anlayışı yansıtmaktadır. Söz konusu bu varsayımlar, kalitenin sadece çalışan ya da yöneticilerin bir meselesi olmadığı; örgüt içi ve dışındaki bütün aktör ve unsurların ortak bir ürünü olduğu düşüncesinin bir tezahürüdür. Bu çerçevede Dahlgaard ve arkadaşları (2005: 16) toplam kalite yönetimini; işletmedeki tüm çalışanların aktif olarak katıldığı sürekli iyileştirme uygulamaları dolayısıyla artan müşteri memnuniyeti ile özdeşleşen bir kurum kültürü olarak tanımlamakta ve liderlik, gerçeklere odaklanma, müşteri ve çalışanlara odaklanma, sürekli iyileştirme (Kaizen) ve herkesin katılımından oluşan beşli bir piramit olarak açıklamaktadır. Günümüz rekabet koşullarında işletmelerin verimlilik ve etkinliği için önemli olan toplam kalite yönetimi çeşitli uygulama, teknik ve yaklaşımlarla içerik olarak giderek zenginleşmektedir.

3.3 Yenilikçilik

Yenilik, OECD tarafından yeni ya da önemli bir ölçüde geliştirilmiş ürün ya da hizmetlerin veya yeni süreç, pazarlama tekniği ya da örgütsel yönteminin iş süreçlerinde, işyerinde ya da örgüt dışı ilişkilerde uygulanması olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2021: 16). Yenilikçilik ise bilim ve teknolojide ya da bir endüstrideki pazar yapısında paradigmatik dönüşümü gerçekleştirecek yeniliği üretme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Garcia ve Calantone, 2002: 113). Günümüz piyasa koşullarında sektörde öncü olan ve önemli bir pazar payı ile birlikte rekabet avantajını da elinde bulunduran işletmelerin yenilik ortaya koyan işletmeler olduğu görülmektedir.

Nitekim küreselleşme, bilgiye erişimin artması, teknolojideki hızlı gelişmeler, tüketicilerin yaşam tarzlarının değişmesi ve beklentilerinin artması ile işletmelerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için yenilik yapmaları kritik bir başarı faktörüdür.

Teknolojide, pazarda, bireysel ve toplumsal ihtiyaç ve beklentilerdeki hızlı dönüşüm, işletmeleri yenilikçi olmaya zorlamaktadır. Ürün, süreç, pazar ya da uygulamalarında yenilik geliştirebilen ve bunu aktif olarak kullanan işletmeler, rakiplerine üstünlük sağlayabilmektedir. Pratik öneminin bir yansıması olarak yenilikçilik olgusuna ilişkin Joseph Schumpeter ile başlayan bir süreç içerisinde önemli bir kuramsal zemin ortaya çıkmıştır. Yenilikçiliği; buluş, yenilik ve yayılma şeklinde gerçekleşen doğrusal bir süreç olarak tanımlayan Schumpeter, kavramı, yıkıcı özelliği üzerinden açıklamıştır. Daha sonraki yıllarda talep enflasyonu ile örgütsel ve ulusal düzeydeki politikalara vurgu yapan yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, yeniliğin sağladığı toplumsal fayda ve getirinin, firma düzeyinde sağladığı fayda ve getiriden çok daha fazla olduğu düşüncesiyle yenilikçilik olgusu ulusal ölçekte önemli görülmektedir. 70'li yıllardan sonra kuram içerisinde teşvik edilen yenilik, evrimsel yaklaşımlar, izlek bağımlılığı, öğrenme etkisi gibi kavramlar ortaya çıkmıştır (Greenacre vd., 2012: 5-10). Kuramsal yaklaşımların vurguladığı iki önemli husus; yeniliğin hem bir süreç hem de bilgi ve öğrenme ilişkili olduğudur. Nitekim Drucker'a göre yenilik; bilginin yeni bilgilerin üretilmesi için kullanılmasıdır (Johannessen vd., 1999: 121; Drucker, 1993). Bilgi olgusu söz konusu olduğunda işletmeler için önemli olan bir olgu da entelektüel sermayedir. İşletme tarafından tamamen ya da kısmen kontrol edilebilen ve işletmenin katma değer üretmesine katkıda bulunan tüm parasal ve fiziksel olmayan kaynaklar olarak tanımlanan entelektüel sermaye (Ross vd., 2005: 19) ve dolayısıyla insan kaynağı yeniliğin ortaya çıkmasındaki en önemli argümanlardan birisidir. Bu bağlamda insan kaynağının organizasyonuna ve geliştirilmesine odaklanan stratejik insan kaynakları yönetiminin, yenilikçi çabalar için önemli olduğu değerlendirilmektedir. Yine toplam kalite yönetimi yaklaşımının işletme bünyesinde benimsenmesi ve yerleşmesi için de insan kaynağı kilit bir role sahiptir. Bu bağlamda stratejik insan kaynakları uygulamaları, çalışanların toplam kalite yönetimi başarısını etkilemesi beklenmektedir.

Organizasyonu bir bütün olarak ele alan ve gerek dikey gerekse yatay ölçekte organizasyon faaliyetlerine bir standart ve öngörülebilirlik kazandırmayı amaçlayan toplam kalite yönetimi yaklaşımı da yenilikçilik için önemlidir. Nitekim toplam kalite yönetimi, yenilikçilikle uyumlu prensipleri bünyesinde barındırmakta (Prajo ve Sohal, 2001: 541) ve özünde yer alan müşteri odaklılık, süreç odaklılık ve sürekli iyileştirme kavramları (Wilkinson vd., 1998: 12-13) sayesinde yenilikçiliğin ortaya çıkması için önemli bir zemin sunmaktadır.

4 Araştırma

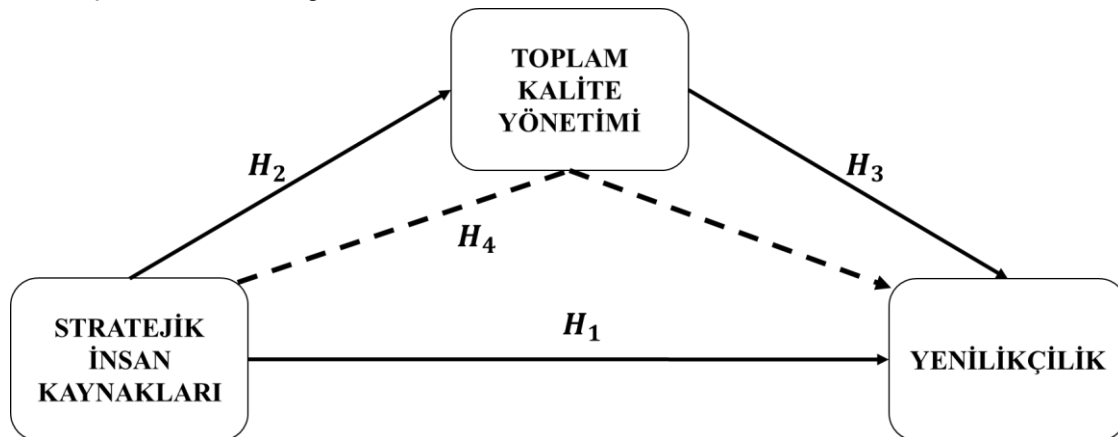
Bu araştırma, işletme yenilikçiliğini; stratejik insan kaynakları ve toplam kalite yönetimi uygulamaları bağlamında açıklamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda aşağıdaki hipotezler ve araştırma modeli oluşturulmuştur.

H₁: Stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamaları çalışanların yenilikçi çabalarını anlamlı ve pozitif olarak etkiler.

H₂: Stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamaları toplam kalite yönetimi uygulamalarını anlamlı ve pozitif olarak etkiler.

H₃: Toplam kalite yönetimi uygulamaları çalışanların yenilikçi çabalarını anlamlı ve pozitif olarak etkiler.

H₄: Toplam kalite yönetimi uygulamaları; stratejik insan kaynakları yönetimi ile çalışanların yenilikçi çabaları arasındaki ilişkide aracı role sahiptir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

4.1 Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni havayolu işletmelerinde çalışanlardan oluşmaktadır. Örneklem için bir havayolu işletmesinde çalışan 600 kişi seçilmiş ve anket formu web ortamında hazırlanarak mail olarak iletilmiştir. Veri

toplama işlemi 4 ay sürmüştür. Toplamda 252 geri dönüş alınmış ve yapılan incelemeler neticesinde kayıp ya da hatalı veri olmadığı görülmüştür.

4.2 Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kavramsal ve kuramsal kapsamı; stratejik insan kaynakları, toplam kalite yönetimi ve yenilikçilik olgularına dair yazındaki yaklaşım, kuram ve tartışmalardır. Metodolojik kapsamı ise tercih edilen evren ile ulaşılabilen örneklem kitlesinin nitel ve nicel özellikleri, benimsenen veri toplama yöntemi ve kullanılan ölçeklerin içerik ve niteliği, verilere uygun olarak seçilen istatistiksel yöntemler ve kullanılan paket programlardır.

4.3 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada birincil veriler tercih edilmiş ve bu amaç doğrultusunda veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Anket formu; katılımcılara dair demografik veriler ile toplam kalite yönetimi, stratejik insan kaynakları ve yenilikçilik ölçeklerinden oluşmaktadır. Veriler web ortamında toplandıktan sonra SPSS 22.0 paket programına girilmiş ve kontrol edilmiştir. Kayıp ya da hatalı veri olmaması sebebiyle verilerin normal dağılımı kontrol edilerek çarpıklık ve basıklık değerlerinin yazındaki kabul edilebilir değer aralıkları (Griffin ve Steinbrecher, 2013: 176) içerisinde olduğu görülmüştür. Daha sonra ise ölçeklerin yapı geçerliliği kontrol edilmiştir. Bu kapsamda SPSS 22.0 paket programında açılımlı faktör analizi ile güvenilirlik testi yapılmıştır. Daha sonra kullanılan ölçeklerin örneklem ile uyumluluğunu test etmek için AMOS 22.0 paket programında doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçeklerin yapı geçerliliğinin kontrol edilmesinden sonra hipotez testleri gerçekleştirilmiştir. Hipotez testi için Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen üç adımlı aracılık testine uygun olarak yapısal eşitlik modeli oluşturulmuştur. Baron ve Kenny tarafından önerilen testin, analiz sonuçlarını yorumlama noktasındaki bazı kısıtlar barındırması dolayısıyla bulguların yorumlanmasında Sobel, Aroian ve Goodman testleri de kullanılmıştır.

4.4 Kullanılan Ölçekler

Değişkenleri ölçmek için yazında geliştirilmiş ölçekler tercih edilmiştir. Bu kapsamda stratejik insan kaynakları yönetimini ölçmek için Chen ve Huang (2009) tarafından yazındaki önceki çalışmalardan faydalanarak geliştirilmiş ölçek kullanılmıştır. Ölçek, 16 soru maddesi ve 5 boyuttan oluşmaktadır. Yazarların, “Hiç Katılmıyorum” seçeneğinden “Tamamen Katılıyorum” seçeneğine uzanan 7’li Likert biçiminde geliştirdikleri ölçek bu çalışmada 5’li Likert olarak kullanılmıştır.

Toplam Kalite Yönetimi için Naidu (2007) tarafından geliştirilmiş ölçek kullanılmıştır. Ölçek, 21 soru maddesi ve 6 boyuttan oluşmaktadır. Yazar, “Katılmıyorum” seçeneğinden “Katılıyorum” seçeneğine uzanan 3’lü Likert tipini kullanmıştır. Fakat bu çalışmada, “Hiç Katılmıyorum” seçeneğinden “Tamamen Katılıyorum” seçeneğine uzanan 5’li Likert biçiminde kullanılmıştır.

Özellik	Birim	Sayı	%	Özellik	Yıl	Sayı	%
Çalışılan Birim	İnsan Kaynakları	10	4.0	Yaş	18-30	123	48.8
	Muhasebe Finans	30	11.9		31-40	106	42.1
	Pazarlama	30	11.9		41-50	21	8.3
	Lojistik ve Depo	93	36.9		50 ve Üzeri	2	0.8
	Yönetim/İdari	19	7.5	Toplam	252	100.0	
	Teknik Hizmet	5	2.0	Özellik	Erkek/Kadın	Sayı	%
	Diğer	65	25.8	Cinsiyet	Erkek	126	50
Toplam	252	100.0	Kadın		126	50	
				Toplam	252	100.0	
Özellik	Düzyey	Sayı	%	Özellik	Yıl	Sayı	%
Eğitim Durumu	İlköğretim	4	1.6	Firmadaki Toplam Çalışma Süresi	0-1	40	15.9
	Lise	29	11.5		2-5	96	38.1
	Önlisans	46	18.2		6-10	69	27.4
	Lisans	131	52.0		11-15	25	9.9
	Yüksek Lisans	39	15.5		16-20	8	3.2
	Doktora	3	1.2		21 ve Üzeri	14	5.5
	Toplam	252	100.0	Toplam	252	100.0	
Özellik	Evli/Bekâr	Sayı	%				
Medeni Durum	Evli	130	51.6				
	Bekâr	122	48.4				
	Toplam	252	100.0				

Tablo 1. Demografik Özellikler

Yenilikçilik değişkeni için ise Wang ve Ahmed (2004) tarafından geliştirilmiş ölçek kullanılmıştır. Ölçek, 20 soru maddesi ve 5 boyuttan oluşmaktadır. Yazarların, “Hiç Katılmıyorum” seçeneğinden “Tamamen Katılıyorum” seçeneğine uzanan 7’li Likert biçiminde geliştirdikleri ölçek bu çalışmada 5’li Likert formda kullanılmıştır. Üç ölçek de uygulama öncesinde Türkçe’ye uyarlanmıştır.

4.5 Tanımlayıcı İstatistikler

Katılımcılara dair tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki Tablo 1’de sunulmuştur. En fazla katılımcı lojistik/depo biriminden olurken en az katılımcı da teknik hizmetler biriminden olmuştur. Katılımcıların %68,2’si lisans ve üzeri eğitim düzeyine sahiptir. Cinsiyet ve medeni durum bakımından dağılım eşit/yakın çıkmıştır. Ayrıca önemli bir kesim (%90,9) 40 yaşının altında olup %81,4’lük bir kesim de 10 yıldan daha kısa bir süredir ilgili işletmede görev yapmaktadır.

4.6 Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla öncelikle açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda sunulmuştur. Temel bileşenler analizi kullanılarak varimax döndürme yöntemi uygulanmıştır. Stratejik insan kaynakları ölçeği, Chen ve Huang’ın (2009) geliştirdiği gibi 5 boyut olarak bulunmamıştır. Ödemeler ve performans değerlendirme boyutu ile istihdam ve katılım boyutları aynı faktörde toplanmıştır. Ödemeler boyutundaki bir soru da faktör yükü 0,50’nin altında olduğu için analizden çıkartılmıştır. KMO değeri, 0,942 olarak bulunmuş olup referans değer olan 0,70 değerinin üzerindedir. Yine Cronbach alfa değerleri de referans değer olan 0,70’in üzerindedir.

Soru No	Faktör Yükleri			Faktör Açıklayıcılığı	Cronbach alfa
	Eğitim-Donatım	Ödemeler ve Performans Değerlendirme	İstihdam ve Katılım		
İKE2	0,872				
İKE3	0,866				
İKE1	0,866			23,839	0,920
İKE4	0,740				
İKP3		0,788			
İKO3		0,775			
İKP1		0,767		24,216	0,888
İKP2		0,723			
İKO2		0,717			
İKİ3			0,852		
İKİ1			0,829		
İKİ2			0,825		
İKK2			0,741	28,104	0,935
İKK1			0,690		
İKK3			0,688		
Toplam Açıklayıcılık				76,159	
Stratejik İnsan Kaynakları					0,942
Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçütü					0,920
Ki-Kare Değeri					3343,895
Bartlett Küresellik Testi Serbestlik Derecesi					105
p-Değeri					0,000

Tablo 2. Stratejik İnsan Kaynakları Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Toplam kalite yönetimi ölçeği, Naidu’nun (2007) geliştirdiği gibi 6 boyut olarak bulunmamıştır. Ödüllendirme ve itibar boyutu ile kalite iyileştirmesinin önündeki engeller boyutunun faktör dağılımı istenildiği gibi çıkmamış ve bu boyutlar analizden çıkartılmıştır. Genel kalite algısı boyutundaki bir soru da faktör yükü 0,50’nin altında olduğu için çalışmaya dâhil edilmemiştir. KMO değeri, 0,891 çıkmış olup referans değer olan 0,70 değerinin üzerindedir. Yine Cronbach alfa değerleri de referans değer olan 0,70’in üzerindedir.

Yenilikçilik ölçeği, Wang ve Ahmed (2004) geliştirdiği gibi 5 boyut olarak çıkmamıştır. Stratejik yenilikçilik boyutunun faktör dağılımı istenildiği gibi elde edilmemiş ve bu boyut bütün sorularıyla analizden çıkartılmıştır. Pazar, ürün ve süreç yenilikçiliği boyutlarındaki birer soru da faktör yükü 0,50’nin altında olduğu için analize dahil edilmemiştir. KMO değeri, 0,931 çıkmış olup referans değer olan 0,70 değerinin üzerindedir. Yine Cronbach alfa değerleri de referans değer olan 0,70’in üzerinde gözlemlenmiştir.

Ölçeklerin örnekleme ile uyumluluğunu test etmek için doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Aşağıdaki Tablo 5’te verilen uyum iyiliği indeksleri, ölçeklerin kabul edilebilir seviyedeki referans değerleri (Meydan ve Şeşen, 2015) karşılamaktadır.

Soru No	Faktör Yükleri				Faktör Açıklayıcılığı	Cronbach alfa
	Kalite Farkındalığı	Üst Yönetim Bağlılığı	Genel Kalite Algısı	Kalite Konusunda Destek		
KF2	0,821				22,601	0,883
KF1	0,818					
KF4	0,724					
KF3	0,715					
KU2		0,858			19,293	0,857
KU3		0,825				
KU1		0,768				
KA1			0,820		16,894	0,799
KA2			0,759			
KA3			0,727			
KD1				0,838	16,270	0,790
KD2				0,791		
KD3				0,600		
Toplam Açıklayıcılık					75,058	
Toplam Kalite Yönetimi						0,909
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Ölçütü						0,891
Ki-Kare Değeri						1844,411
Bartlett Küresellik Testi					Serbestlik Derecesi	78
					p-Değeri	0,000

Tablo 3. Toplam Kalite Yönetimi Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlilik Analizi

Soru No	Faktör Yükleri				Faktör Açıklayıcılığı	Cronbach alfa
	Davranışsal Yenilikçilik	Pazar Yenilikçiliği	Ürün Yenilikçiliği	Süreç Yenilikçiliği		
YD2	0,820				23,613	0,891
YD1	0,819					
YD4	0,770					
YD3	0,676					
YP4		0,797			22,737	0,900
YP3		0,769				
YP1		0,731				
YÜ2			0,804		20,837	0,930
YÜ1			0,770			
YÜ3			0,656			
YS3				0,809	15,004	0,847
YS2				0,676		
YS1				0,532		
Toplam Açıklayıcılık					82,191	
Yenilikçilik						0,949
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Ölçütü						0,931
Ki-Kare Değeri						2845,179
Bartlett Küresellik Testi					Serbestlik Derecesi	78
					p-Değeri	0,000

Tablo 4. Yenilikçilik Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlilik Analizi

Ölçek	X ²	X ² /df	GFI	AGFI	NFI	CFI	RMSEA	RMR
Toplam Kalite Yönetimi	138.237	2,343	0,923	0,882	0,927	0,956	0,073	0,040
Stratejik İnsan Kaynakları	182.524	2,226	0,912	0,872	0,947	0,970	0,070	0,076
Yenilikçilik	143.563	2,519	0,921	0,874	0,951	0,969	0,078	0,040
İyi Uyum		≤ 3	≥ 0,90	≥ 0,90	≥ 0,95	≥ 0,97	≤ 0,05	≤ 0,05
Kabul Edilebilir Uyum		≤ 5	≥ 0,85	≥ 0,85	≥ 0,90	≥ 0,95	≤ 0,08	≤ 0,08

Tablo 5. Ölçeklere İlişkin Uyum İyiliği İndeksleri Kaynak Değerler: Meydan ve Şeşen, (2015).

4.7 Hipotez Testleri

Hipotez testlerine geçmeden önce bağımlı değişken olan yenilikçilik ile diğer değişkenler ve demografik özellikler arasındaki ilişkiyi görmek amacıyla aşağıdaki Tablo 6’da sunulan Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları, yenilikçilik ile toplam kalite yönetimi ve stratejik insan kaynakları arasındaki doğrusal ilişkiyi teyit etmektedir (sırasıyla: $r=0,768$; $p<0,001$ ve $r=0,789$; $p<0,001$).

Hipotezleri test etmek için yapısal eşitlik modeli oluşturulmuş ve Baron & Kenny (1986) tarafından önerilen yaklaşıma göre aracılık analiz edilmiştir. Yalnızca bağımsız ve bağımlı değişkenlerin olduğu ilk adım modeline (Model I) ilişkin uyum iyiliği indeksleri genel olarak iyi uyuma işaret etmektedir. Aracı değişkenin dâhil edildiği ikinci adımdaki model (Model II) ise genel olarak kabul edilebilir seviyede uyum iyiliği indekslerine sahiptir.

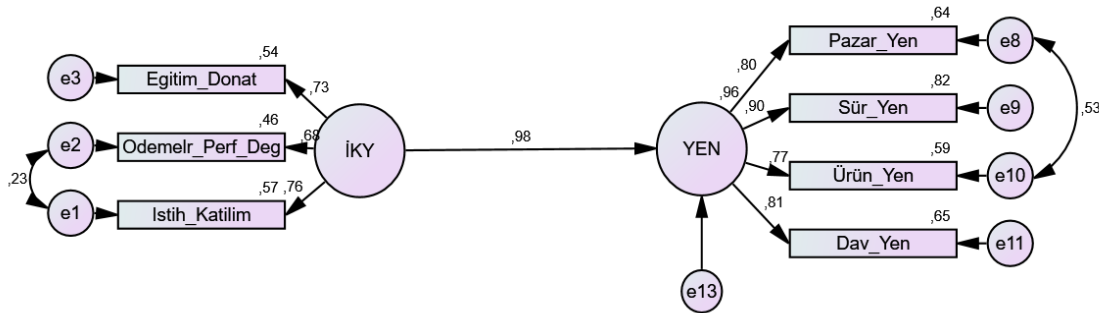
Model I için oluşturulan yol diyagramı aşağıdaki Şekil 2’de sunulmuştur. Aşağıdaki Tablo 8’de sunulan sonuçlar, stratejik insan kaynakları yönetiminin yenilikçiliği anlamlı ve pozitif etkilediğini göstermektedir ($\beta=980$; $p<0,001$). Bu sonuca göre H1 hipotezi kabul edilmektedir.

N	Factor	1	2	3	4	5	6	Ort.	St. Sap.
1	Yaş	1						1,61	0,674
2	Cinsiyet	0,012	1					1,50	0,501
3	Medeni Durum	-0,231***	0,064	1				1,48	0,501
4	Eğitim Durumu	-0,072	0,196**	0,128*	1			3,72	0,955
5	TKY	0,102	-0,025	-0,054	-0,265***	1		4,159	0,6768
6	Stratejik İKY	-0,018	-0,053	-0,008	-0,295***	0,635***	1	3,632	0,9322
7	Yenilik	0,043	-0,016	-0,031	-0,282***	0,768***	0,789***	3,932	0,8156

Tablo 6. Ortalama, Standart Sapma ve Pearson Korelasyon Analizi * $p<0,05$, ** $p<0,01$, *** $p<0,001$

Ölçek	X ²	X ² /df	GFI	AGFI	NFI	CFI	RMSEA	RMR
İlk Adım	35,514	3,229	0,960	0,898	0,971	0,979	0,094	0,028
İkinci Adım	117,393	3,089	0,917	0,855	0,935	0,955	0,091	0,049
İyi Uyum		≤ 3	≥ 0,90	≥ 0,90	≥ 0,95	≥ 0,97	≤ 0,05	≤ 0,05
Kabul Edilebilir Uyum		≤ 5	≥ 0,85	≥ 0,85	≥ 0,90	≥ 0,95	≤ 0,08	≤ 0,08

Tablo 7. Hipotez Testi Modellerine İlişkin Uyum İyiliği İndeksleri **Kaynak Değerler:** Meydan ve Şeşen, (2015).

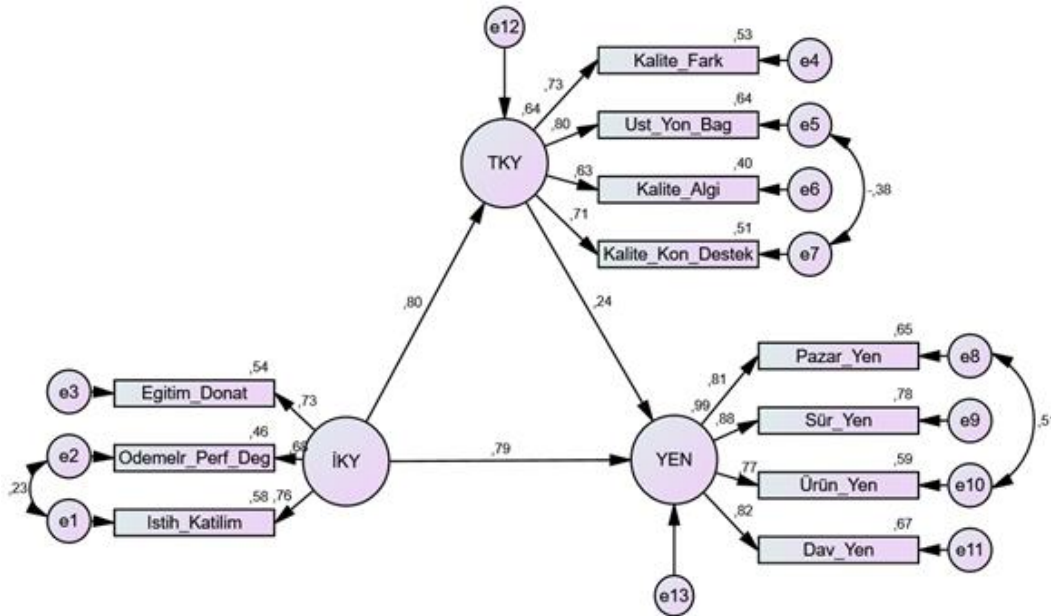
Şekil 2. İlk Adım (Model I)

Daha sonra ise aracı değişkeni de modele dâhil ederek Model II için yol diyagramı oluşturulmuş ve aşağıdaki Şekil 3’te sunulmuştur. Sonuçlar, stratejik insan kaynakları yönetiminin toplam kalite yönetimini anlamlı ve pozitif etkilediğini göstermektedir ($\beta=799$; $p<0,001$). Bu sonuç H2 hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir. Yine toplam kalite yönetiminin yenilikçilik üzerindeki etkisi de anlamlı ve pozitif çıkmış ($\beta=240$; $p<0,05$) ve H3 hipotezi de kabul edilmiştir. Son olarak stratejik insan kaynakları ile yenilikçilik arasındaki ilişkide toplam kalite yönetiminin aracı rolüne ilişkin aracılık testi yapılmıştır. Test sonuçları toplam kalite yönetiminin kısmi aracı role sahip olduğunu göstermektedir.

Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen aracılık testi sonuçları toplam kalite yönetiminin kısmi aracı role sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonucu doğrulama adına sonuçları aşağıdaki Tablo 9’da sunulan Sobel, Aroian ve Goodman testleri uygulanmıştır. Preacher ve Leonardelli’nin geliştirmiş olduğu hesaplama aracına göre (Preacher, 2021) sonuçlar (hata terimlerinin her biri için) anlamlı bir p değerini göstermektedir ve aracılık hipotezi için güçlü bir destek sağlamaktadır.

Modeller	Belirtilen Yol			H.	Katsayılar		Sonuç
	Bağımlı Değişken	Yollar	Bağımlı Değişken		Std. Beta	Std. Dolaylı Etki	
Model I (Aracı Değişken Hariç)	Stratejik İnsan Kaynakları	→	Yenilikçilik	H_1	0,980***	-	Kabul
R²=0,961							
Model II (Aracı Değişken Dahil)	Stratejik İnsan Kaynakları	→	Toplam Kalite Yönetimi	H_2	0,799***	-	Kabul
	Toplam Kalite Yönetimi	→	Yenilikçilik	H_3	0,240*	-	Kabul
R²=0,993	Stratejik İnsan Kaynakları	→	Yenilikçilik	H_4	0,794***	0,192	Kısmi Aracılık

Tablo 8. Hipotez Testi Sonuçları, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Şekil 3. İkinci Adım (Model II)

	Test İstatistiği	Standart Hata	p-değeri
Sobel Testi	5,4502482	0,02025364	0,00000005
Aroian Testi	5,42769132	0,02033781	0,00000006
Goodman Testi	5,47308867	0,02016911	0,00000004

Tablo 9. Sobel, Aroian ve Goodman Testi Sonuçları, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

5 Bulgular ve Tartışma

Çalışma bulguları, araştırmanın amacı çerçevesinde oluşturulan hipotezleri desteklemektedir. Öncelikle stratejik insan kaynaklarının yenilikçilik üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulunmuş olup yazındaki çalışmalarla (Leitner, 2011; Karasek, 2020) uyumludur. Bu bulgu doğal olup yenilikçiliği gerçekleştirecek esas aktör olan insan unsurunun yönetilmesi konusuna stratejik açıdan yaklaşılması gerekliliğini doğrulamaktadır. Nitekim yenilikçiliğin ortaya çıkması için çalışanların düşünce ve fikirlerini ifade etmelerine ve uygulamalarına imkân sunan bir yönetsel mekanizmanın geliştirilmesi gerekmektedir.

Stratejik insan kaynakları ayrıca toplam kalite yönetimi üzerinde de güçlü bir etki etmektedir. Yazını (Gowen vd., 2006; Al Shra'ah vd., 2013) destekler nitelikteki bu bulgu, işletmelerin toplam kalite yönetimi uygulamalarının başarısı için doğru insanın seçilmesi, gerekli eğitim ve geliştirme faaliyetleri çalışanları bilgi ve becerileri

artırılmalı ve farklılaşan insan beklentilerine optimum çözüm üretilmelidir. Nitekim toplam kalite yönetimi kapsamında belirlenen politika, prosedür ve uygulamalarda kilit unsur insan olup çalışanların bağlılık ve motivasyonunun artırılması, kararlara katılması ve İK faaliyetlerinin stratejik planla entegre gerçekleştirilmesi toplam kalitenin başarıya ulaşmasında önemlidir.

Yazındaki çalışmalardaki (Akgün vd., 2014; Chaudhry vd., 2018; Hafeez vd., 2018) kadar güçlü bir anlamlılık düzeyinde olmasa da toplam kalite yönetimi de yenilikçilik için önemli bir öncülü ifade etmektedir. Nitekim toplam kalite yönetimi örgütsel karar ve süreçleri, yalnızca yöneticilere ait bir yetki çerçevesinde ele almamakta; bütün çalışanları kararlara katılmaya teşvik ederek yenilikçi düşünce ve fikirlerin ortaya çıkması için gerekli örgütsel ortamı oluşturmaktadır. Yine sürekli iyileştirme, sıfır hata, müşteri odaklılık gibi bazı toplam kalite yönetimi nitelikleri de yenilikçilik için önem arz etmektedir.

Son olarak toplam kalite yönetiminin, stratejik insan kaynakları ile yenilikçilik arasındaki ilişkideki kısmi aracı rolü de TKY olgusunun önemini pekiştirmektedir. Nitekim bu bulgu, yenilikçilik için yalnızca stratejik insan kaynakları yönetiminin yeterli olmadığını, toplam kalite yönetimi vb. çeşitli uygulamalarla desteklenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

6 Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında iki adımlı yapısal eşitli modellemesi yapılmıştır. İlk adımda bağımsız değişken olan stratejik insan kaynakları yönetiminin yenilikçilik üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu saptanmıştır. Daha sonra aracı değişken olan toplam kalite yönetiminin dahil edildiği ikinci adımda aracı değişken ile bağımsız ve bağımlı değişkenler arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Bağımsız değişken olan stratejik insan kaynaklarının yenilikçilik üzerindeki anlamlı etkisi kaybolmamış fakat etkisi azalmıştır. Kısmi aracılığı işaret eden bu bulgu ek analizler ile kontrol edilmiş ve kısmi aracılığın olduğu teyit edilmiştir. Sonuç olarak çalışma, olgular arası kuramsal ilişkileri doğrulayan görgül bulgular sunmaktadır.

Yazındaki mevcut çalışmaları destekler nitelikteki çalışma bulgularının çeşitli kısıtları dikkate alarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çerçevede öncelikle oluşturulan araştırma modeli, değişkenlere ilişkin olarak yazındaki yaklaşım, kuram ve tartışmalar bağlamında oluşturulmuştur. Nitekim farklı kuram ya da tartışmalar dikkate alınarak değişkenler arası ilişkiler farklı şekilde tanımlanabilir ve çok daha farklı bir araştırma konsepti içerisinde çalışma yapılarak farklı bulgular elde edilebilir. Ayrıca metodolojik açıdan farklı yöntemlerin benimsenmesi de farklı bulguların elde edilmesini sağlayabilir. Örneğin, farklı bir evren ve örneklem kitlesi üzerinde uygulanacak bir çalışma farklı bulgular sunabilecektir. Yine nitel bir araştırma ya da anket verisi yerine değişkenlere dair daha başka verilerin kullanılması farklı sonuçların elde edilmesini sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Al Shra'ah, E.A.M., Irtameh, H., Abu Rumman, M., & Althyabat, B. F. (2013). The Strategic Human Resource Management Practices in Implying Total Quality Management (TQM): An Empirical Study on Jordanian Banking Sector. *International Journal of Management (IJM)*, 4(5), 179–190.
- Akdemir, B. (2017). *Stratejik İnsan Kaynakları*. Beta, İstanbul.
- Akgün, A.E., İnce, H., Imamoglu, S.Z., Keskin, H., & Kocoglu, İ. (2014). The Mediator Role of Learning Capability and Business Innovativeness Between Total Quality Management and Financial Performance. *International Journal of Production Research*, 52(3), 888–901.
- Armstrong, M. (2019). *Armstrong's Handbook of Strategic Human Resource Management*, (7. Baskı), Kogan Page, Londra.
- Atar, A., & Konaklıoğlu, E. (2016). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Örgüt İnovasyonu ve İç Girişimcilik Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi: Oteller Üzerinde Bir Araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 104–123.
- Baron R.M., & Kenny, D.A. (1986). The Moderator–Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, And Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182.
- Chaudhry, N.I., Awan, M.U. Bilal, A., & Ali, M.A. (2018). Impact of TQM on Organizational Performance: The Mediating Role of Business Innovativeness and Learning Capability. *Journal of Quality and Technology Management*, 15(1), 1–36.
- Chen, J.C., & Huang, J.W. (2009). Strategic Human Resource Practices and Innovation Performance — The Mediating Role of Knowledge Management Capacity. *Journal of Business Research*, 62, 104–114.
- Dahlgaard, J.J., Kristensen, K., & Kanji, G.K. (2005). *Fundamentals of Total Quality Management*. Taylor & Francis, Londra.

- Demirtaş, Ö. (2013). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örgütsel İnovasyon. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 35(2), 261–290.
- Filiz, A.C., Duran, C., & Ceryan, Y. (2018). İnsan Kaynakları Yönetimi ve Yenilik Arasındaki İlişkinin Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları Kapsamında İncelenmesi: Marmara Bölgesinde Ampirik Bir Uygulama. *Press Academia Procedia (PAP)*, 7, 144–149.
- Garcia, R., & Calantone, R. (2002). A Critical Look at Technological Innovation Typology and Innovativeness Terminology: A Literature Review. *Journal of Product Innovation Management*, 19, 110–132.
- Gowen, C.R., McFadden, K.L., & Tallon, W.J. (2006). On the Centrality of Strategic Human Resource Management for Healthcare Quality Results and Competitive Advantage. *Journal of Management Development*, 25(8), 806–826.
- Greenacre, P., Gross, R., & Speirs, J. (2012). Innovation Theory: a review of the literature. *ICEPT Working Paper*. Ref: ICEPT/WP/2012/011.
- Griffin, M.M., & Steinbrecher, T. D. (2013). Large–Scale Datasets in Special Education Research. *International Review of Research in Developmental Disabilities*, 45, 155–183.
- Hackman, J.R., & Wageman, R. (1995). Total Quality Management: Empirical, Conceptual, and Practical Issues. *Administrative Science Quarterly*, 40(2), 309–342.
- Hafeez, M.H., Basheer, M.F., Rafique, M., & Siddiqui, S.H. (2018). Exploring the Links between TQM Practices, Business Innovativeness and Firm Performance: An Emerging Market Perspective. *Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS)*, 38(2), 485–500.
- Johannessen, J.A., Olsen, B., & Olaisen, J. (1999). Aspects of Innovation Theory Based on Knowledge-Management. *International Journal of Information Management*, 19(2), 121–139.
- Karasek, A. (2020). Influencing Innovativeness of Enterprises by Selected HRM Practices. *International Journal of Innovation and Learning*, 28(1), 98–118.
- Leitner, K. H. (2011). The effect of Intellectual Capital on Product Innovativeness in SMEs. *International Journal of Technology Management*, 53(1), 1–18.
- Meydan, C.H., & Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi: AMOS Uygulamaları*. Detay Yayınları, Ankara.
- Miles, R.E., Snow, C.C., Meyer, A.D., & Coleman, H. J. (1978). Organizational Strategy, Structure, and Process. *The Academy of Management Review*, 3(3), 546–562.
- Naidu, P. (2007). *Employee Perceptions of Quality at a Selected Company*. Business Studies Unit, Faculty of Commerce, Durban University of Technology.
- OECD, (2021). The Innovation Imperative: Contributing to Productivity, Growth and Well–Being, Araştırma Raporu. <https://www.oecd.org/innovation/the-innovation-imperative-9789264239814-en.htm> E.T. 30.06.2021 14:47.
- Prajogo, D.I., & Amrik, S.S. (2001). TQM and Innovation: A Literature Review and Research Framework. *Technovation*, 21(9), 539–558.
- Preacher, K.J. (2021). Calculation for the Sobel Test: An Interactive Calculation Tool for Mediation Tests. <http://quantpsy.org/sobel/sobel.htm> E.T. 30.06.2021.
- Roos, G., Pike, S., & Fernström, L. (2005). *Managing Intellectual Capital in Practice*. Elsevier, Londra.
- Stock, R.M., Totzauer, F., & Zacharias, N.A. (2013). A Closer Look at Cross–Functional R&D Cooperation for Innovativeness: Innovation–oriented Leadership and Human Resource Practices as Driving Forces. *Journal of Product Innovation Management*, 31(5), 924–938.
- Tokmak, İ. (2008). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin İşletmelerin Yenilikçilik Yeteneğine Etkisi ve Elektronik Sanayiine Yönelik Bir Araştırma*. Sakarya Üniversitesi Doktora Tezi.
- Vanhala, M., & Ritala, P. (2016). HRM Practices, Impersonal Trust and Organizational Innovativeness. *Journal of Managerial Psychology*, 31(1), 95–109.
- Wang, C.L., & Ahmed, P.K. (2004). The development and validation of the organisational innovativeness construct using confirmatory factor analysis. *European Journal of Innovation Management*, 7(4), 303–313.
- Wilkinson, A., Redman, T., Snape, A., & Marchington, M. (1998). *Managing With Total Quality Management: Theory and Practice*. McMillan Businesses, Basingtoke.
- Wright, P.M., & McMahan, G.C. (1992). Theoretical Perspectives for Strategic Human Resource Management. *Journal of Management*, 18(2), 295–320.

South Korea's Eurasian Strategy: Evolving Geopolitics of Northeast Asia

Abstract

The main academic interests of this study lie in the field of international security and Eurasian geopolitics. The article employs an interdisciplinary and policy-relevant approach. More specifically, the study trespasses several academic disciplines. It aims to be interdisciplinary, drawing from various branches of social sciences. Thematically, the article will investigate South Korea's Eurasian strategy within the evolving geopolitical realities of Northeast Asia. To this end, the case study approach allowing in-depth, multi-faceted explorations of complex Korean Peninsular politics will look at Eurasian policy initiatives under different South Korean administrations. The research questions in this project are exploratory. They aim to reveal and understand the factors that would help decipher the foreign policy orientation of South Korea vis-à-vis evolving geopolitics in Northeast Asia. The study will utilize document analysis by taking a systematic approach to understanding and interpreting the relevant documents to reveal answers to the specific research questions. Within the scope of the above-mentioned conceptual parameters, this project aims to contribute to a better understanding of the ever-changing geopolitical dynamics in Northeast Asia from the South Korean perspective.

Keywords: Geopolitics, Korean Peninsula, Northeast Eurasia

Güney Kore'nin Avrasya Stratejisi: Kuzeydoğu Asya'nın Değişen Jeopolitiği

Özet

Bu çalışmanın ana akademik ilgi alanları, uluslararası güvenlik ve Avrasya jeopolitiği ile ilgilidir. Makale, disiplinler arası bir yaklaşım kullanıp, değişik siyasi etkileri incelemektedir. Daha spesifik olarak, çalışma birkaç akademik disiplini kapsamaktadır. Sosyal bilimlerin çeşitli dallarından yararlanarak disiplinler arası olmayı amaçlamaktadır. Tematik olarak bu çalışma, Güney Kore'nin Avrasya stratejisini Kuzeydoğu Asya'nın gelişen jeopolitik gerçekleri içinde değerlendirip, sofistike Kore Yarımadası siyasetini derinlemesine sorgulamaktadır. Bu doğrultuda farklı Güney Kore yönetimleri altındaki Avrasya politikası girişimlerine bakacaktır. Kuzeydoğu Asya'da gelişen ve değişen jeopolitik karşısında Güney Kore'nin dış politika yöneliminin deşifre edilmesine yardımcı olacak faktörleri ortaya çıkarmak ana hedefler arasındadır. Çalışma, belirli araştırma sorularının yanıtlarını ortaya çıkarmak için ilgili belgeleri anlamak ve yorumlamak için sistematik bir yaklaşım benimseyerek belge analizini kullanacaktır. Bu proje, yukarıda belirtilen kavramsal parametreler kapsamında, Kuzeydoğu Asya'da sürekli değişen jeopolitik dinamiklerin Güney Kore perspektifinden daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Jeopolitik, Kore Yarımadası, Kuzeydoğu Avrasya

Dr. Çağrı Erdem (Keimyung University, Daegu, South Korea)

OrcID: 0000-0002-0313-3939 **E-mail:** cagerd@gmail.com

1 Introduction

Rivalries among the great powers and challenges from newly rising regional middle powers for global affairs have overruled the old hierarchical structures and have become a widely accepted reality of twenty-first-century international relations. As a result, there were many attempts at different levels to revise the international system after World War II. It seems that the American/Western European engineered international order is facing substantial and numerous challenges with demands to accommodate the changing global realities. Similarly, the South Korean Eurasian initiative, rejuvenated Nordpolitik, and its desire to influence the regional geopolitical outcomes need to be scrutinized from that perspective. Moreover, South Korea's impressive economic standing, dazzling technological advances, and, most importantly, the speedy building up of its military-industrial complex are all indications of the future more assertive regional and global policy initiatives.

Chinese President Xi Jinping, while visiting Kazakhstan and Indonesia in September and October of 2013, inaugurated the initiative of jointly building the Silk Road Economic Belt and the 21st Century Maritime Silk Road. Around the same time, on October 18, 2013, at the Global Cooperation in the Era of Eurasia conference in Seoul, South Korean President Park Geun-hye proposed the "Eurasia Initiative." The initiative's geopolitical motto of "one continent, creative continent, and peaceful continent" is associated with a unified system of transport, energy, and trade networks across the vast Eurasian landmass. Moreover, the initiative is supposed to create a steppingstone for further integration of Eurasia by gradually eliminating trade barriers to create a vast free-trade zone. Furthermore, linking energy and logistic infrastructure would be instrumental in creating connectivity across Europe and Asia. In crude terms, the Park Geun-hye administration's Eurasian initiative was the South Korean alternative to the Chinese Silk Road initiative. In addition, it aimed to improve inter-Korean relations and incorporate North Korea as an integral part of its larger regional strategy.

However, since its initiation in 2013, the project has witnessed ups and downs due to global geopolitical transformations. Therefore, the article will elucidate some fundamental questions such as related to the fundamental objectives of South Korea or the factors interrupting or facilitating the smooth progress of the initiative.

2 Literature Review

The impact of middle powers will be much more significant in the 21st century compared to previous historical periods vis-a-vis the dominant greater power(s) in their respective regions and the transformation of regional challenges/changes. Therefore, the ever-expanding literature on middle powers would be instrumental to comprehending Korean foreign policy orientation (Cooper, 1997; Fox, 1977; Hayes, 1994; Holbraad, 1984; Manicom, 2014; Spero, 2004). Evidently, middle powers lack options in their foreign policy decision-making to transform the international system/order. However, the surveys of middle power literature show a representative body of critical analyses on these lesser-known and frequently underappreciated types of middle powers.

Although the middle powers depend on militarily stronger great powers, such as the United States in the case of South Korea, they can possess significant diplomatic and economic clout and influence, even if they do not dominate continental power dynamics (Schweller, 1998). The functioning of the middle powers within their respective regions on foreign and security policies has been addressed adequately by traditional realist theories via balancing and bandwagoning frameworks (Kapstein, 1999; Mearsheimer, 2001; Walt, 1985, 1987, 2002; Waltz, 1979).

The following section explores the geopolitical context for how such middle powers become pivotal and their significance to historical power challenges across Eurasia (Mackinder, 1904). To this end, a brief overview of geopolitics and geopolitical analysis as a method broadly influenced regional security systems in Eurasia dominated by stronger, dominant regional major powers.

3 Geopolitical Analysis as a Method

This article utilizes a geopolitical method of analysis to elucidate the significance of evolving Eurasian power relations. In crude terms, the term "geopolitics" is defined as being the study of international relations "from a spatial or geocentric viewpoint, the understanding of the whole ... being its ultimate object and justification" (Parker, 2015). The first use of the term "geopolitics" is associated with the Swedish political scientist Rudolf Kjellen in an 1899 article (Chapman, 2011).

Geopolitics is essential to the understanding of the behavior of human societies organized into complex, geographically well-defined systems. Evidently, in modern times, this approach has translated itself to the study of nation-states. While the methodology of geopolitics is inherently spatial, its subject matter draws heavily from other social sciences. Notably, three intertwined notions, namely, economics, war, and politics, are instrumental in understanding the behavior of nation-states. They are an indivisible entity together establishing the reality of the nation-state. Subsequently, the nation can be viewed as a wealth-producing and wealth-defending structure

connected through a complex web of domestic and foreign relations performed by individuals governing the nation-state (Friedman, 2008).

Geopolitics offers an overarching approach by eliminating these distinct spheres of economics, military, and politics, which in turn provides a more coherent picture of the social reality of the nation-state. Political and military power continually influence economic life and vice versa. It is impossible to imagine war, peace, or development without considering politics and economics. Equally, it is inconceivable to think of domestic or foreign policy without weighing economic and military matters. In crude terms, the abovementioned three aspects are only conceived to organize human activities into manageable pieces. The reality is only seemingly made more manageable, and in fact, is falsified. The conventional classification of these aspects imagines distinctions that don't exist and complexities that hide rather than expose the nature of the problem at hand (Friedman, 2008).

This article's model of applied geopolitics starts with geography. It looks at how mountains, plains, rivers, and mineral resources constrain a nation's political, security and economic imperatives. Political geographers believe that power is firmly rooted in the physical nature of the world itself. There is no doubt that geopolitics is also an abstraction, but it has the virtue of not creating imaginary distinctions. Geopolitics by adding a forced simplification provides a more comprehensive view of reality. At this junction, it would be fair to assert that geopolitics is the quest for the center of gravity of reality. Most certainly, the factors and actors at play are never entirely political, military, or economic. However, they are neglected and deemed insufficient due to the fact that they are considered just too simple (Friedman, 2008).

4 Centrality of Eurasia and Strategic Quadrangle in Northeast Asia

For the scope of this article, the concept of Eurasia is geographically defined as the vast landmass from the Okhotsk Sea to the Mediterranean/Atlantic Ocean, from the Arctic Ocean to the Indian Ocean. Over the last two decades, the great power competition resulted in many strategic maneuvers vis-à-vis natural resources, geopolitical fault-lines, and strategic choke points to enhance their position vis-à-vis others.

Eurasia is home to several vital geopolitical maritime and terrestrial choke points. For example, the Suez Canal, Bab al-Mandeb, Strait of Hormuz, Turkish straits in Western Asia; Malacca, Sunda, Lombok, and Makassar straits in Southeast Asia; Taiwan, Korea, Soya (La Perouse), Tartary, and Bering straits in Northeast Asia are a few to name in terms of maritime choke points. Mainly, maritime transport is an essential tool for international trade since a significant percentage of global merchandise uses the high seas to reach its destination. Hence, the stability of those choke points located on the strategic trade routes for commercial shipping becomes even more valuable for those wishing to revise the international hierarchical order set after WWII.

On the other hand, Afghanistan, Caucasus, Kashmir, and the Balkans are some important illustrations of terrestrial choke points across Eurasia where the interests of diverse civilizations/powers encounter each other. Interestingly, those Eurasian terrestrial choke points are considered major geopolitical fault-lines with a potential target of unrelenting claims for territorial control, which may give birth to a military confrontation. Any shifting in those geopolitical tectonic plates would have dire consequences for the rest of the world.

Another piece of evidence implying the evolving Eurasian geopolitical shift is mapping the global economic center of gravity. Throughout the last two Millennium, the Earth's economic center of gravity based on calculations considering all the GDP produced in our planet indicates a firm shift towards the center of Eurasia. Since the industrial revolution, the dynamics of the global economy were on the move to the West under the weight of Eurocentric transatlantic trade. However, China's spectacular economic growth rates obtained after the reforms initiated by Deng Xiaoping in the early 1980s, coupled with the rise of the rest of Asia, reversed the momentum and drifted the center of gravity incrementally to the East. Extrapolation of the data indicates that the world's economic center of gravity would settle by 2050 somewhere between India and China, which were the most significant economic powerhouses up to the 18th century. Subsequently, the major decisions and policies regarding the global economy and governance will command a more assertive foreign policy orientation from the rising regional powers.

Moreover, Northeast Asia is home not only to two members of the United Nations Security Council (UNSC)—China and Russia—but also to three countries with nuclear weapon capabilities—Russia, China, and North Korea—and the world's two largest economies—Japan and China. All those aspects converge around the unstable pivot of the Korean peninsula. Probably, it ranks today among the most dangerous areas of the planet, tormented by security problems of nuclear and missile proliferation (Rozman et al., 2008).

5 Nordpolitik

South Korea's Nordpolitik dates to President Park Chung-hee (1963-1979) and made significant progress during the Roh Tae-woo administration (1988-1993) in the late 1980s and early 1990s to be utilized by the succeeding administrations, regardless of their political proclivities. The main objectives were to enhance peace and security on the Korean Peninsula and advance into the Eurasian continent for further economic gains.

The Park Chung-hee government was the first to inaugurate Nordpolitik. The June 23rd declaration of 1973 displayed South Korea's determination to keep the doors open to communist countries. Park's initiative seized the opportunity created by the détente between the United States and China in the early 1970s and launched the initiative on the momentum generated by the American overture to China.

The Roh Tae-woo administration gave an extra boost to Nordpolitik by utilizing the favorable environment in the closing days of the Cold War, establishing diplomatic relationships with all of the Soviet bloc countries and China. Roh's Nordpolitik was also attached to an enthusiastic North Korean policy, reflected in the two Koreas simultaneously joining the United Nations. However, the first North Korean nuclear crisis halted Nordpolitik after encircling North Korea with the former communist countries. The succeeding Kim Young-sam administration could not take advantage of the opportunities created by the USSR's demise and the end of the Cold War.

The Lee Myung-bak administration (2008-2013), in contradiction with the previous progressive administrations, advanced the importance of the Korea-US alliance and the collaboration between S. Korea, Japan, and the US, to the detriment of Peninsular relations. Moreover, the Cheonan incident gave birth to the suspension of all sorts of interaction with North Korea, which in turn heavily impacted any favorable outcomes for Lee's success with Nordpolitik in the realm of peace and security.

Nordpolitik under the Kim Dae-jung (1998-2003) and Roh Moo-hyun is in clear opposition to that of Kim Young-sam (1993-1998) and Lee Myung-bak. Kim Dae-jung and Roh Moo-hyun Presidencies' Sunshine Policy towards the North aimed to soften North Korea's attitudes towards the South by encouraging interaction and economic assistance (Kirk, 2009). In crude terms, it remained faithful to the Inter-Korean Basic Agreement of the Roh Tae-woo administration.

The tendency of the engagement policy of Kim Dae-jung persisted in the Roh Moo-hyun government despite the second nuclear crisis provoked by North Korea in 2002 and its first nuclear test in 2006. Under the "Peace and Prosperity" motto in Northeast Asia, Roh depicted a vision of Korea where it played a central role in connecting the Eurasian continent beyond just inter-Korean relations. Based on the "Master Plan for Korea's Advance to Central Asia," he greatly enhanced economic relations with Russia and Central Asia.

Nordpolitik, since its inception in the 1970s, went through a bumpy road with ups and downs. However, it can be considered a partial success with noteworthy progress made in economic relations with Russia (at least until the Russian invasion of Crimea and Donbas regions of Ukraine) and Central Asia. On the other hand, in the security realm, the Korean Peninsula is still witnessing hurdles similar to the early 1970s.

6 New Nordpolitik

Moon Jae-in administration (2017-2021) envisaged building nine bridges connecting transportation, logistics, and energy infrastructure. This new Nordpolitik was an ambitious strategy to connect South Korea firmly to the rest of Eurasia. It was the central pillar of South Korea's foreign policy. It would be fair to argue that North Korea is the primary motivation behind the New Nordpolitik initiated by Moon Jae-in. The administration firmly believed that the most suitable way to guarantee long-term peace and stability in the Korean Peninsula is by making North Korea part of Northeast Asian trade networks (Armstrong et al., 2006).

The approach strives to link South Korea to the rest of Eurasia through western and eastern corridors running along with North Korea, China, and Russia, respectively. The diversification of the export routes to Europe would make South Korea less vulnerable to the maritime choke points running through the South China Sea, the Straits of Malacca, and off the Horn of Africa, in addition, to cutting the prices of South Korean exports to the rest of Eurasia.

Another aspect of such an overture is that it would accentuate South Korea's regional middle power credentials (Melissen & Sohn, 2015; Spero, 2019; Swielande et al., 2019). Since the Roh Moo-hyun government (2003-2008), South Korea has portrayed itself in such a way. This partly stems from the avoidance that its foreign policy does not become a prisoner of the issues surrounding North Korea. One way to achieve that goal was to be an active player in regional affairs. Therefore, Moon Jae-in utilized the New Nordpolitik as an effective tool to highlight South Korea's active role in East Asian geopolitics.

Moreover, the New Nordpolitik can be considered complementary (instead of being rivals) to other initiatives for Eurasian connectivity, namely China's Belt and Road Initiative and the EU's Eurasian strategy. Furthermore, the required funding for the successful implementation of the projects became largely available thanks to the backing of economic powerhouses of Eurasia such as China and the EU, creating invaluable synergies.

7 Renaissance of Geopolitics in Northeast Asia

One prominent new phenomenon is endangering the new Nordpolitik, namely the return of classic geopolitics that thrived in the 19th and the first half of the 20th centuries. Northeast Asia is the prime example of a geopolitical chess game where politics revolve around strategic national rivalries, territorial disputes, arms races, and past historical grievances. A rising and revisionist China with improved maritime credentials challenges US supremacy,

contending its pivot to the region. The Chinese assertiveness in the East and South China seas are all indicative of those tendencies. Japan, under Abe's push for collective self-defense or questioning Article 9, also prompts concerns for the countries of the region, which are still plagued with Japan's imperialist past.

Northeast Asia is also affected by Russia's pivot to Asia. The accelerated new policy direction is due mainly to the Ukrainian crisis in 2014 and 2022, which drove its relations with the West to a new low not seen since the end of the Cold War. Russia and China are instituting a collaborative front to oppose the American pivot to Asia.

The regional geopolitical conditions are driving South Korea to choose one of the belligerent alliances. In this highly antagonistic context, the US and Japan, the main economic and security partners during post World War II era (including for the Nordpolitik), want to make sure that South Korea does not tilt toward Russia and China and remain in the alliance system. However, no doubt that there is a high cost associated with South Korea remaining an active ally of the US which is also detrimental to the well-functioning of any further new Nordpolitik or Eurasian policies.

On the other hand, the Korean peninsula's northern borders along the Talu and Tumen rivers create economic opportunities for Russia and China. On multiple occasions, China indicated its desire to develop the three Northeastern provinces of Liaoning, Jilin, and Heilongjiang. Most certainly, the North Korean border areas play a crucial role in the development projects such as the Liaoning Coastal Economic Belt and the Development of the Changchun-Jilin-Tumen area. China has been part of joint projects with North Korea to develop Rason city and the Rajin port (the first pier of the port was developed by China). There were also development schemes concerning the Changchun, Jilin, and Tumen areas. China also built an expressway between Hunchun, the easternmost Chinese city bordering North Korea and Russia, and Rajin. Moreover, once all projects are completed, the Chinese national railways and the Russian railway system (Trans-Siberian network) will intersect via the North Korean cities of Jeongju and Rajin.

Russia also has been actively looking for economic development opportunities for its sparsely populated Far East region with the Asia-Pacific economy. To this end, the Russian "New East Policy" presents an exciting perspective for the economically underdeveloped Far Eastern region. The undeniably substantial economic potential of the Russian Far East would be unearthed through projects such as the joint venture to connect the 54-kilometer-long Rajin-Khasan railroad and develop Rajin's third pier and its facilities.

8 Policy Recommendations

The Republic of Korea was America's creation. Consequently, to this day, the ROK has a limited range of choices and, more importantly, must cooperate closely with the USA. Until the closing years of the 20th century, all aspects of South Korean military security were closely tied to US support. Moreover, US assistance and participation have been instrumental in pursuing the Han River's economic miracle and modernization. However, in the past decade, Korea has unveiled a number of new strategies for expanding its global influence in Eurasia and the Indo-Pacific region, as the country's rising international standing now requires it to take on a more prominent role in promoting peace and security across the region. To this end, Korea could initiate a wide range of policies such as:

- Developing a geopolitical vision to create new opportunities facilitating further cooperation in Eurasia.
- Working with other small/middle powers for a benign geostrategic space for Korean national interest.
- Forging new relations with Eurasian nations to deepen geostrategic depth vis-a-vis security issues and national defense.
- Envisioning new options for cooperation in various fields, such as traditional and non-traditional security challenges and economic prosperity and more cooperative platforms at different levels.
- Strengthening the stability in Eurasia to settle regional crises, promote the rule of law and international standards, ensure balanced/sustainable economic development, and foster the deployment of quality infrastructure while preserving the global commons.

9 Conclusion and Directions for Future Work

The renaissance of geopolitics may be the correct term for some corners of Eurasia. However, it does not convey the situation well for Northeast Asia and the Korean Peninsula. Geopolitics has been an enduring characteristic of the region since the 19th century. The division of the Peninsula following the Cold War separated South Korea from the rest of the Eurasian continent.

The renaissance of geopolitics adds another layer of sophistication to an already complex Nordpolitik agenda. South Korea, as a middle power, finds itself in the middle of major politico-military power competition perpetuated by the traditional great powers of Northeast Asia. To create healthy progress for the Eurasia Initiative, the geographical space needs to be used as an arena where cooperation is valued instead of confrontation. The northern border areas of the Korean Peninsula along the Yalu and Tumen rivers are a natural geopolitical gateway connecting Mongolia, China, and Russia. Therefore, the economic cooperation schemes implicating the two

Koreas, China, and Russia, in the gateway area will be well received by Beijing and Moscow, as it is closely linked to their domestic economic development projects.

Although it is too early to make assumptions, the newly elected South Korean President, Yoon Suk-yeol, will significantly support the liberal international order, resist the autocratic and illiberal practices, support American Indo-Pacific Strategy, and make greater efforts to recover bilateral relations with Japan. On the other hand, the Yoon administration will endeavor to diminish dependence on China and take a less submissive policy stance toward Beijing than the previous administration. Most certainly, it is expected that the new administration will take a more hawkish stance toward North Korea than his predecessor while maintaining inter-Korean dialogue.

References

- Armstrong, C.K., Rozman, G., Kim, S.S., & Kotkin, S. (Eds.) (2005). *Korea at the center: dynamics of regionalism in Northeast Asia*. ME Sharpe.
- Chapman, B. (2011). *Geopolitics: A Guide to the Issues (Contemporary Military, Strategic, and Security Issues)*. Praeger.
- Cooper, A.F. (Ed.) (2016). *Niche diplomacy: Middle powers after the Cold War*. Springer.
- Fox, A.B. (1977). *The Politics of Attraction: Four Middle Powers and the United States*. Columbia University Press.
- Friedman, G. (2008). *The Methodology of Geopolitics: Love of One's Own and the Importance of Place*
- Hayes, G. (1994). *Middle Powers in the New World Order*. Canadian Institute of International Affairs, 51(2).
- Holbraad, C. (1984). *Middle Powers in International Politics*. Macmillan.
- Kapstein, E.B. & Mastanduno, M., (Eds.). (1999). *Unipolar Politics: Realism and State Strategies after the Cold War*. Columbia University Press.
- Kirk, D. (2009). *Korea Betrayed: Kim Dae Jung and Sunshine*. Palgrave Macmillan.
- Mackinder, H.J. (1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal* 23(4).
- Manicom, J., & Reeves, J. (2014). Locating Middle Powers in International Relations Theory and Power Transitions. In Gilley, B. & O'Neil, A. (Eds.). *Middle Powers and the Rise of China*. Georgetown University Press.
- Mearsheimer, J.J. (2001). *The tragedy of great power politics*. WW Norton & Company.
- Melissen, J., & Sohn, Y. (Eds.) (2015). *Understanding Public Diplomacy in East Asia Middle Powers in a Troubled Region*. Palgrave Macmillan.
- Parker, G. (2015). *Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century* (Second ed.). Routledge.
- Schweller, R.L. (1998). *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*. Columbia University Press.
- Spero, J.B. (2004). *Bridging the Europe Divide: Middle Power Politics and Regional Security Dilemmas*. Rowman & Littlefield.
- Spero, J.B. (2019). *Middle Powers and Regional Influence: Critical Foreign Policy Junctures for Poland, South Korea, and Bolivia*. Rowman & Littlefield International.
- Swielande, T.S.d., Vandamme, D., Walton, D., & Wilkins, T. (Eds.) (2019). *Rethinking Middle Powers in the Asian Century: New Theories, New Cases*. Routledge.
- Walt, S.M. (1985). Alliance Formation and the World Balance of Power. *International Security*, 9(4), 3-43.
- Walt, S.M. (1987). *The Origins of Alliances*. Cornell University Press.
- Walt, S.M. (2002). The Enduring Relevance of the Realist Tradition. In Katznelson, I., & Milner, H.V. (Eds.), *Political Science: State of the Discipline*. W.W. Norton.
- Waltz, K.N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley.